

HÖGSKOLAN KRISTIANSTAD

Institutionen för beteendevetenskap

C-uppsats i Pedagogik

(41-60) 10 poäng

VT 2007

Gränslösa studenter

**– en narrativ studie av en grupp bosniska
flyktingars väg till högskola**

Författare: Muhamed Veletanlic

Handledare: Ingrid Lindahl

Abstract

Författare: Muhamed Veletanlic

Titel: Gränslösa studenter – en narrativ studie av en grupp bosniska flyktingars väg till högskola

Handledare: Ingrid Lindahl

Syftet med föreliggande studie är att utveckla förståelse om hur en grupp vuxna flyktingar från Bosnien-Hercegovina har motiverats till högskolestudier i Sverige och hur högskoleutbildningen har förändrat deras tillvaro. Studien fokuserar på en grupp flyktingar som kom till Sverige på 1990-talet och kort därefter bestämde sig för att investera i högskoleutbildning. Fem personer intervjuades och deras berättelser analyserades och tolkades utifrån en narrativ ansats. Studiens resultat visar att det finns ett antal faktorer som är viktiga för informanternas val att studera på högskola. Dessa är: bekräftelse från omgivningen, tillräckliga språkkunskaper och trygg ekonomi. Berättelserna även avslöjar att det finns ett antal mål som informanterna har strävat efter: ekonomisk trygghet, samhällsnytta, självvärde, kontinuitet i livet, självförverkligande, samhällsanpassning och större anställningsmöjligheter. Som en följd av högskolestudierna kom förändrad social status, större delaktighet i samhället, självkänedom samt nya sociala nätverk.

Nyckelord: bosnier, flyktingar, högskoleutbildning, narrativ metod

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	5
1.1 Bakgrund.....	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Rapportdisposition	7
2. Aktuell forskning om invandrare och utbildning	7
2.1 Invandrares satsningar på utbildning	7
2.2 Invandrarkvinnors möte med den svenska skolan.....	9
2.3 Etnisk snedrekrytering till högskolor och universitet	10
2.4 Summering.....	11
3. Begrepp och teorier	11
3.1 Invandrare som en samhällskategori	11
3.2 Traumatiska krisförlopp	12
3.3 Identitet och identitetsskapande	12
3.4 Det nya språkets makt	14
3.5 Klass och klassresor	15
3.6 Utbildning som medel för klassreproduktion.....	16
3.7 Socialt kapital	17
4. Metod	17
4.1 Narrativ teori och metod	18
4.2 Forskningsintervju	19
4.3 Urval och generalisering.....	20
4.4 Etiska överväganden	20
4.5 Insamling av det empiriska materialet.....	21
4.6 Transkribering	22
4.7 Bearbetning av empirin	22
4.7.1 Kritiska reflektioner över val av metoder.....	23
5. Resultatredovisning och tolkning	25
5.1 Det nya livets början	25
5.1.1 Kylan, vintern och nordens.....	25
5.1.2 En resa som ett paketarrangemang.....	26
5.1.3 Mötet med ljuset och mörkret.....	27
5.1.4 Ett försök att komma tillbaka i livets spår	29

5.1.5	Jag tiggde cigaretter från min onkel	29
5.1.6	Välkommen till Sverige.....	31
5.1.7	Summering.....	32
5.2	På vägen till högskola.....	32
5.2.1	Att klättra uppför ett berg av språk.....	32
5.2.2	Jag läste Lucky Luke	33
5.2.3	Ett hav av böcker.....	33
5.2.4	Jag kunde se mig själv i andra scenarier	34
5.2.5	Ett nytt vägskäl.....	36
5.2.6	Jag har alltid varit duktig i skolan	36
5.2.7	Jag har berättat samma historia under hela mitt liv	38
5.2.8	Jag ville börja leva ett normalt liv	41
5.2.9	Min lärarinna gav mig mycket stöd.....	42
5.2.10	Summering.....	44
5.3	Viktiga händelser under utbildningens gång.....	44
5.3.1	Studier som uttryck för en mognadsgrad	44
5.3.2	Min examensuppsats blev sågad i roten.....	45
5.3.3	Kritiskt tänkande på djupet var inte tillåtet.....	46
5.4	Förändringarna som kom efter slutförd akademisk utbildning.....	47
5.4.1	Mehmeds nationella identitet	47
5.4.2	Samirs sociala kapital	49
5.4.3	Elviras självförverkligande	50
5.4.4	Eminas samhällsanpassning	51
5.4.5	Zaims ekonomiska trygghet	52
5.5	Högskoleutbildning – förutsättningar och mål: resultatsummering.....	54
6.	Diskussion och reflektion.....	56
	Referenslitteratur	59

1. Inledning

I föreliggande studie läggs fokus på en grupp flyktingar från Bosnien-Hercegovina och deras väg genom svensk högskoleutbildning. Min avsikt är att belysa vad som gör att de väljer att studera på högskola och att beskriva hur de har upplevt tiden under sin studiegång samt om utbildningen har förändrat deras tillvaro.

1.1 Bakgrund

Den politiska krisen och kriget i Bosnien-Hercegovina i början på 1990-talet resulterade i en våg av utvandring som ännu inte har avstannat. Mellan 1992 och 1996 kom en del av de bosniska utvandrarerna till Sverige och, som många andra som kommer till ett nytt land, hamnade de flesta i samhällets lägsta sociala skikt. Oavsett sin tidigare bakgrund, erfarenheter och utbildning blev många, åtminstone för en kort period, till sociala fall, i behov av samhällshjälp, språkinläring och nya utbildningsinsatser. 1995 beviljade Sverige permanent uppehållstillstånd till alla bosnier som kom till landet under 1993/1994 vilket gjorde att de kunde se på framtiden med en större trygghet och börja investera i sina liv. Den ekonomiska situationen i Sverige på 1990-talet var väldigt kärv, arbetslösen hög och många flyktingar bestämde sig för att satsa på någon form av utbildning.

Bosnien-Hercegovina är ett land som formades i gränsområdet mellan bysantin och det västromerska riket. Detta geografiska läge möjliggjorde ett möte mellan minst två stora religioner, det katolska och det grekisk-ortodoxa, och två stora kulturer, den västeuropeiska och den östeuropeiska. Landets egentliga historia börjar på 1100-talet då Bosnien blev för första gången självständigt från Bysantin. På 1400-talet erövrades landet av det Ottomanska riket vilket förenade Bosnien med ännu en religion, islamen och ännu en ny kultur, den österländska. Ockupationen varade till 1800-talet då en lång rad uppror och det Ottomanska rikets försvagning, resulterade i en fredsåtgärd och ockupation och annekktion från Österrike-Ungerns sida.

Under andra världskriget öppnades en ny horisont för Bosnien-Hercegovinas medborgare. I kampen mot fascismen förenades de tre bosniska nationerna bakom den kommunistiska partisanrörelsen. Man började prata om och praktisera broderskap och gemenskap, två begrepp som syftade på den mångnationella och mångkulturella enigheten. Efter andra världskriget kom en viktig epok i Bosniens historia då landet ingick som en delrepublik i det socialistiska federativa republiken Jugoslavien. Det var en period av fred som varade under 47 år och en mycket viktig, nyskapande period för Bosnien-Hercegovina som resulterade i en skenbar försoning.

Uppväxten i Bosnien innebar en rad förhållanden som jag inte reflekterade över förrän jag kom till Sverige. Att leva bland många olika kulturer var en självklarhet för mig, att se en moské resa sig bredvid en kyrka eller en synagoga var en vardagsutsikt. Det multikulturella och dess betydelse samt all retorik som har vuxit kring denna, introducerades i mitt medvetande på ett mycket abrupt sätt först några år efter min ankomst till Sverige. Jag blev skadad av mitt lands öde då jag såg gemenskapens sköra bärbjälkar svikta och brytas ner under den enorma tyngden.

Mitt första möte med Sverige och det svenska samhället skedde i augusti 1990. Jag var en av de många som i början av 1990-talet lämnade f d Jugoslavien för att hitta lite mänsklig ro

någon annanstans. För de flesta flyktingar från Bosnien-Hercegovina var frågan inte *Vart?* utan *När?*. Många hamnade i Sverige av en ren slump. För min egen del var resan till Sverige frivillig (om resor av detta slag kan någonsin kallas för frivilliga) och jag gjorde den på mitt eget bevåg. Jag hade möjlighet att välja både tid och destination, men även jag flydde; kanske inte från kriget men från hotet om det, från oron som hängde i luften, från arbetslösheten, från känslan av maktlöshet och oförmågan att påverka. Mest flydde jag nog för att en gång för alla känna mig stark och kapabel att göra någonting åt mitt lilla liv, att förändra det, att känna värde. Det dröjde inte länge innan jag fick bekräftelse på att jag gjorde rätt. Kriget bröt ut.

Vissa saker var jag nog inte riktigt beredd på när jag lämnade mitt gamla land och kom till det nya. Jag hade svårt att föreställa mig att mitt liv skulle börja om på noll, att mycket av det jag kunde eller hade erfarenhet av skulle vara oanvändbart, att många av de sociala band jag hade skapat under mitt liv skulle helt försvinna och att denna förlust skulle leda till en oerhörd tomhet. Det jag genomgick var helt enkelt en pånyttfödelse, en omvandling. Det var dags igen att lära sig gå, att lära sig tala ett nytt språk och socialiseras in i en ny kultur som i många avseenden var mycket olik min gamla. Jag skulle igen gå igenom barndoms- och tonåren; men denna gång fick dessa inte ta lika lång tid. Jag skulle snabbt upp på benen igen, lära mig ett nytt språk och skaffa mig en kompetens som kunde ge mig ett förvärvsarbete. Jag fick en chans till ett nytt liv och hade för avsikt att utnyttja den.

1.2 Syfte och frågeställningar

Bosniska flyktingar har en kulturell bakgrund som kan sägas vara specifik och unik på många sätt. De kommer från ett land där tre stora kulturer och religioner har mötts under lika villkor och bildat en interkultur av samlevnad. Denna ställning har satts i gungning många gånger under historien, senast på 1990-talet då den gav upphov till krig, flykt och diaspora. Min övertygelse är att de bosniska akademikernas kulturella bakgrund, flyktingskap och invandrarstatus utgör en värdefull kombination som kan vara viktig ur kunskapskapandets synpunkt. För att närma mig deras position och perspektiv har jag valt att studera hur de gjorde när de bestämde sig för att utbilda sig på högskola och vad som drev dem till att välja denna väg. En annan viktig aspekt som jag tycker är värd att studera är hur de har upplevt sin situation efter den akademiska utbildningen.

Det övergripande syftet med föreliggande studie är att utveckla förståelse om hur en grupp vuxna flyktingar från Bosnien-Hercegovina motiverats till högskolestudier i Sverige. Studien fokuserar på en grupp vuxna flyktingar som har valt att slutföra en högskoleutbildning. Jag avser att med denna studie besvara följande frågor:

- Vad motiverar vuxna flyktingar från Bosnien-Hercegovina till högskolestudier?
- Hur har flyktingarna upplevt sin situation före, under och efter högskoleutbildningen?
- Hur upplever de att utbildningen har förändrat deras liv?

Dessa frågor är omöjliga att besvara genom en enkel kausalitetsstudie eftersom sådana här val i livet ingår i en större livsprocess, en större livsberättelse. För att kunna närma mig svaren på mina forskningsfrågor kommer jag att använda mig av den narrativa metoden och analysen med vars hjälp jag kommer att, utifrån ett större livsperspektiv försöka dra slutsatser om intervjupersonernas val att studera.

1.3 Rapportdisposition

Denna rapport inleds med ett försök att ge inblick i två aktuella svenska forskningsstudier där den ena behandlar invandrades möte med den svenska skolan och den andra analyserar olika faktorer som bestämmer graden av investering i utbildning hos invandrare. I samma kapitel presenteras även utländsk forskning om invandrare och deras investering i utbildning. Rapportens andra del är en litteraturgenomgång vars syfte är att belysa olika teoretiska utgångspunkter och begrepp som ur de sociologiska och sociopsykologiska perspektiven kan ge en bild av hur faktorer som klassresor, marginalisering, socialt kapital och språk påverkar invandrades möte med ett nytt land. I metodkapitlet beskrivs val av metod, datainsamling och etiska överväganden som jag har vidtagit samt ges en kritisk reflektion över metodval. Resultatkapitlet innehåller en redovisning av det empiriska materialet där livsberättelserna presenteras och tolkas i förhållande till frågeställningen och teorin. I rapportens sista avsnitt diskuteras resultatet och nya frågor väcks.

2. Aktuell forskning om invandrare och utbildning

2.1 Invandrades satsningar på utbildning

I Rooths (1999) studie, som gjordes med flyktingar som kommit till Sverige mellan 1987 och 1991, utkristalliserades fyra väsentliga faktorer som var viktigare än andra när det gäller invandrades investering i formell utbildning i Sverige. Dessa faktorer är: åldern vid invandring, utbildningsnivån före invandring, året när invandraren fått sitt uppehållstillstånd och ursprungslandet. Invandrades integration i arbetsmarknaden är starkt beroende av den tid som förflutit mellan ankomsten till landet och dagen de bestämmer sig för att investera i utbildning. Ju längre tid som går mellan invandring och beslut om att studera desto mer fördröjd blir integrationen i arbetsmarknaden.

Humankapitala faktorer som utbildningsnivån före invandring, möjligheten att återvända till sitt ursprungsland och ankomsttiden till Sverige är alla viktiga faktorer som bestämmer och föregår invandrades övergång till utbildning (Rooth, 1999). Det finns även en viss skillnad och polarisering mellan olika grupper och nationaliteter när det gäller framgång på arbetsmarknaden. En intressant icke-effekt som visade sig i Rooths (1999) studie var att längden av formell utbildning kan inte ses som avgörande för en persons chans att bli anställd. Det är snarare personens arbetslivserfarenhet i Sverige som ger henne möjlighet att få ett jobb eller återanställning.

Slutsatsen i Rooths (1999) studie är att formell utbildning inte ökar invandrarnas chanser att bli anställda men att ju tidigare efter ankomsten till Sverige en invandrare kommer in på arbetsmarknaden desto större chans att han också behåller sin position där.

I USA gjordes en liknande studie av Kahn (1997). Han studerade utlandsfödda män och visade, på liknande sätt som Rooth (1999), att det finns en stark koppling mellan en persons benägenhet att utbilda sig och dennes humankapital före invandring – utbildningsnivån och åldern vid invandring. Utbildningsnivån före invandring och åldern vid invandring är negativt associerade med benägenheten att utbilda sig efter invandring. Att invandrare som har högre utbildning före invandring investerar mindre i utbildning i det nya landet kan förklaras av att tidigare utbildning fungerar som någon slags substitut för utbildning efter migrationen.

Utbildning anses vara mindre viktig eftersom en tidigare redan finns. Denna studies kanske viktigaste resultat är att flyktingar investerar mer i utbildning än vad övriga utlandsfödda och invandrare gör.

Cobb-Clark et al. (2005) studerade investering i utbildning i ett familjeperspektiv. Studien genomfördes i Australien på longitudinella¹ data. Forskarna fann att familjens höga utbildningsnivåer vid invandring kan associeras med större sannolikhet att familjens medlemmar engagerar sig i utbildning efter invandring. Om familjens invandrarstatus är sådan att investering i utbildning och jobbsökande kan uppfattas som meningsfulla kan man också se mönster som visar att investeringar av denna typ också förekommer mer än hos andra grupper.

Cobb-Clark et al. (2005) studie även visade att traditionella könsroller har en viss influens. De verkar nämligen styra vilken partner i familjen som väljer att utbilda sig. Även arbetsmarknadsfördelar som kan förväntas gälla efter utbildningen, som t ex lön, styr till en viss del vilken partner som investerar mer i utbildning.

Shields och Weathley Price (2002) är intresserade av hur behärskning av det engelska språket och yrkesfärdighet påverkar löner hos etniska minoritetsgrupper. Enligt deras studie finns det en positiv association mellan såväl språkbehärskning och lön som yrkesskicklighet och lön. Även undersökningen som gjordes av Dustmann (1994) visade på liknande mönster i Tyskland. Speciellt är det då behärsningen av det skrivna språket som kan associeras med lön.

Drew Hohn (2006) diskuterar en annan problematik som finns i New England, USA, där 10 % av invånarna är utlandsfödda invandrare och där många av dem har utbildningar med sig i bagaget från hemlandet. New England kan i allmänhet inte ses som en region som är representativ för USA när det gäller invandrarpopulationens struktur. Här är invandrarpopulationen jämfördelad mellan européer, latinamerikaner och asiater, vilket inte är fallet i övriga USA. En annan sak är att utbildningsnivån bland New Englands invandrarpopulation är mycket hög med 70 % som har gymnasieexamen, 30 % har högskoleexamen och 14 % har uppnått avancerad utbildningsnivå som magister- eller forskarexamina. Utbildningsnivåer bland de nya immigranterna överstiger även dem för infödda amerikaner. De högutbildade invandrarna i New England har oftast examina i krävande ämnen som datavetenskap, matematik, arkitektur och ingenjörskonst (Drew Hohn, 2006). Ett problem är att dessa högutbildade människor har haft svårt att få godkännande för sin utbildning och därför har haft svårt att få jobb där de kan praktisera sina yrken i USA. Medelinkomst för en invandrarfamilj i New England ligger på 43000 dollar vilket är 13 % lägre än genomsnittet i USA.

Enligt Drew Hohn (2006) bör de viktigaste satsningarna i USA göras för att höja invandrarernas språkkunskaper. Ett problem för invandrare som behöver göra någon kompletterande, övergångsutbildning är att kurser i engelska tar tid och att invandrarna tvingas förbruka olika typer av bidrag och stipendier innan de påbörjar de reguljära kurserna.

Två studier av McMahon och Wagner (1981) och Lauer (2002) koncentrerar sig på individuella investeringar i utbildning och individers förväntningar på förhållandet mellan utbildningskostnader och belöningar i form av bättre jobb och lön. Lauer (2002) är intresserad av hur människor motiveras till högre utbildning och i vilken utsträckning denna motivation är beroende av de förväntade belöningarna. Hennes studie visade att hög risk för arbetslöshet

---

¹ Longitudinella data – data som har samlats in under en längre tidsperiod

och hög förväntad lön efter studierna kan kopplas till hög studiemotivation. McMahon och Wagner (1981) fann att studenter har ganska realistiska förväntningar på lön efter studierna men att det finns skillnader mellan olika etniska och sociala grupper.

2.2 Invandrarkvinnors möte med den svenska skolan

Cederbergs (2006) doktorsavhandling handlar om 12 unga kvinnor med utländsk bakgrund och deras väg genom den svenska skolan. Kvinnorna kom till Sverige som flyktingar i tonåren och hade framgångsrika skolkarriärer i ungdomsskolan – ”tillräckligt meriterande för en plats på programstudier vid en högskola” (Cederberg, 2006).

Första tiden i Sverige gav upphov till en psykosocial stress som egentligen var en fortsättning på det stresstillstånd som kvinnorna hamnade i före och under flykten. Stressen fördjupades av invandrarmyndigheternas agerande i samband med behandling av asylansökningar. Denna upplevda stress, tillsammans med de sociala förhållandena som kvinnorna levde under, hade en negativ påverkan på deras skolprestationer och skolnärvaro. Andra viktiga källor till den upplevda psykosociala stressen var enligt Cederberg (2006) de rådande förhållandena på bostadsmarknaden och arbetsmarknaden.

Ett annat viktigt mönster som kunde ses i Cederbergs studie var att kvinnorna beskrev sig själva som drivande och duktiga i skolan i hemlandet och att skoltiden i hemlandet upplevdes som positiv. När de kom till Sverige hade kvinnorna mycket höga ambitionsnivåer men efter att ha blivit inordnade i kategorin *elever med utländsk bakgrund* uppfattade de sig som nybörjare i skolan varefter ambitionsnivåerna sjönk. Skolgången i Sverige började med att kvinnorna skulle lära sig svenska och av den anledningen deltog i olika introduktions- och förberedelseklasser i vilka de var separerade från de svenska eleverna (Cederberg, 2006). Under den här tiden upplevde kvinnorna en slags identitetsdissonans då de varken kunde koppla samman sig själva med de övriga invandrarna som gick i samma klass eller nå ut och få kontakt med de svenska eleverna som gick i samma skola.

Efter inträdet i de reguljära gymnasieklasserna fick även de som i hemlandet hunnit påbörja gymnasiestudier börja om på nytt. Detta gjorde att kvinnorna var äldre än sina klasskamrater. Stora åldersskillnader upplevdes ytterligare försvåra relationer mellan invandrarkvinnorna och svenska elever (Cederberg, 2006).

I det nya klassrummet mötte kvinnorna en osynlig pedagogik som de fick tyda utifrån sina egna kulturella förståelser, förväntningar och tolkningsmönster. Även om språkkunskaper har upplevts som en begränsande faktor för skolprestationer och fortsatt studiegång är det inte enbart dessa som har framträtt som problematiska utan även den osynliga pedagogiken med svårtolkande prestations- och normalitetskrav uppfattades som sorterande och till och med diskriminerande. Det svenska språket uppfattades som en mer begränsande faktor i kommunikationssammanhang än vid inläring.

De flesta av kvinnorna hade nästintill ingen kontakt med andra än de som ingick i deras egen etniska grupp (Cederberg, 2006). Några av kvinnorna valde att inte alls umgås med elever som haft svensk etnisk bakgrund, mest på grund av rädslan för stigmatisering men även på grund av ålder och sin socioekonomisk ställning. Andra som har haft kompisar med svensk etnisk bakgrund upplevde dessa som mycket betydelsefulla för språkinläringen. Svenska vänner användes som ”extralärare” och tolkar av olika sociala situationer i klassrummet. De svenska vännerna blev på detta vis signifikanta andra. Deras beteendemönster, tänkande och

framtidsplanering internaliserades hos invandrarkvinnorna och medverkade till att de motiverades till studier och att de inledde en klasslösbrytande process.

Kvinnornas skolframgång kunde ses som en del av deras förmåga till integration och anpassning till svensk skola och dess aktivitet i klassrummet, dess dolda makt och dolda normaliteter (Cederberg, 2006). Anpassningsstrategierna som kvinnorna använt har varit både genus- och etnicitetsrelaterade och har drivits av motivationen att uppnå lärarbekräftelse och genomföra studier. De har lärt sig anpassas till den dolda pedagogiken och till den dolda läroplanen.

2.3 Etnisk snedrekrytering till högskolor och universitet

Även om kunskap i sig inte ger makt så har högre utbildning enligt Palestro och Skoglund (2004) för den enskilde individen ofta varit ”den viktigaste språngbrädan för att uppnå inflytande och delaktighet i samhället” (s.145). Utbildning har varit ett medel som har underlättat social mobilitet och gett människor positioner som på sikt kan leda till maktpositioner. Utbildning har också spelat en viktig roll när det gäller att forma framtida makthavare och skapa deras världsbild. Slutsatsen kan då vara att ju fler personer med utländsk bakgrund som slutför högskoleutbildningar desto större chans att dessa når en position i samhället som kan ge inflytande och delaktighet i samhället.

Palestro och Skoglund (2004) har tittat på hur rekryteringen av studenter till olika utbildningar ser ut, vilka är det som rekryteras och från vilka etniska grupper och samhällsskikt de kommer. I dag pratar man om olika typer av *snedrekrytering* som t ex könsmissiga, geografiska och sociala. Diskursen om den sociala snedrekryteringen har varit aktuell sedan 1800-talet då nästan alla studenter som läste vid universitet och tekniska högskolor kom från samhällets övre skikt.

En nyare sort snedrekrytering som har varit aktuell sedan 1990-talet är den *etniska snedrekryteringen* som visar skillnaden mellan den andel av studentpopulationen som borde ha utgjorts av invandrare och den faktiska (Palestro & Skoglund, 2004). Det finns olika sätt att resonera för eliminering av snedrekrytering. Bland annat pratas det om *rättviseargumentet* då man menar att det mest rättvisa är att alla ska ges lika möjligheter till studier vid universitet och högskolor. Ett annat viktigt argument är *resursargumentet* där man menar att snedrekrytering kan leda till samhällsförluster eftersom den intellektuella förmågan inte har något med bostadsort, kön, föräldrarnas sociala status eller etnicitet att göra. *Representativitetsargumentet* mot snedrekrytering inom den högre utbildningen går ut på att sammansättningen av ledande positioner i samhället som utbildas genom högre utbildning bör vara representativ för samhället i stort (Palestro & Skoglund, 2004).

Palestro och Skoglund (2004) ställer sig frågan: ”Finns det någon *etnisk* snedrekrytering i Sverige idag?” Enligt SCB: s rapport över högskolestuderande med utländsk bakgrund finns etnisk snedrekrytering i Sverige på grundutbildningsnivån. Samtidigt så verkar klass- och sociala bakgrund ha mycket större ”betydelse för benägenheten att börja studera än personens etniska bakgrund” (Palestro & Skoglund, 2004). Dessa har enligt Skolverket en stor betydelse för framgång i den formella utbildningen vilket antagligen gör att antagningen till högskolor och universitet försvåras av sämre betyg.

Det förekommer mycket stora variationer inom gruppen ”personer med utländsk bakgrund” när det gäller övergång till högre utbildning. Detta visar att ”invandrare” inte kan ses som en homogen och enhetlig grupp utifrån denna aspekt. Iranier t ex, studerar även mer än infödda

svenskar. Det finns slående skillnader i benägenheten att studera när man tittar på geografiskt angränsande länder som t ex Bosnien-Hercegovina och Jugoslavien då det var många fler studenter med bosnisk bakgrund inskrivna på universitet och högskolor (7 % av populationen) än det var personer från Jugoslavien (3 % av populationen).

Min egen tolkning är att en del av variationen kan förklaras av att bosnier är en nyare grupp i Sverige än vad jugoslaver är och att deras ursprungliga klass- och sociala tillhörighet är annorlunda. Av denna anledning finns kanske mer intresse för högre utbildning. Gruppen ”jugoslaver” är emellertid inte en homogen flyktinggrupp vilket bosnier i stort sett är. Den största delen av gruppen ”jugoslaver” kommer från arbetskraftsinvandring som skedde på 1960 och 1970-talet och till skillnad från bosnier har de redan etablerat sig på den svenska arbetsmarknaden genom andra kanaler. Den stora delen av första generationens ”jugoslaver” tillhör arbetarklassen vilket enligt Palestro och Skoglund (2004) kan påverka benägenheten för högskolestudier ur ett klassperspektiv.

2.4 Summering

Den stora delen av aktuell forskning om invandrades satsning på utbildning verkar vara av ekonomisk karaktär och ha olika ekonomiska aspekter då forskare tar utgångspunkt i människors humankapital och investering i denna. Det handlar emellertid om intressant forskning som även tränger i andra områden som t ex hur investering i utbildning är kopplad till könsroller (Cobb-Clark et al., 2005) eller hur språkkunskaper är kopplade till lönenivån (Shields & Weathley Price, 2002). Det är också intressant att se jämförelser på familje- och individnivå. Familjekulturen, dvs. förekomsten av utbildningstradition inom familjen kan associeras med större chans att traditionen lever kvar även i det nya landet (Cobb-Clark et al., 2005). Individer som har hög utbildning med sig hemifrån investerar mer sällan i utbildning efter migrationen (Kahn, 1997).

Cederbergs (2006) studie har en annorlunda karaktär där fokus ligger på invandrarkvinnornas upplevelse av mötet med den svenska skolan och anpassningen till skolans värderingar och osynliga pedagogik. Här handlar det om kulturmöten, om anpassning till en ny skolkultur och klasslösbrytande processer; begrepp som är mycket viktiga i min studie.

3. Begrepp och teorier

3.1 Invandrare som en samhällskategori

I Sverige har benämningen *utlänning*, som tidigare användes för utlandsfödda, ersatts av benämningen *invandrare* (Franzén, 2003). I början förde begreppet tanken till något positivt, till ny bosättning, nya invånare, någon som var välkommen. Med tiden har ordet förlorat sin ursprungliga betydelse och i stället börjat förknippas med andra egenskaper som ”annorlunda-skap, icke-tillhörighet och problem” (ibid.). Som följd har benämningen blivit en tyngd för många utlandsfödda som inte kan identifiera sig med dess betydelse och den kategori som benämningen har som syfte att representera.

Kategorisering och klassificering av människor är ett sätt att förenkla och leder till en berövande av individens unika substans som skiljer henne från mängden. Invandrare är en sådan kategori människor. De berövas sin personliga identitet och tillskrivs en kollektiv (Franzén,

2003). Kategorin invandrare, som vi känner idag, har vuxit fram ur den mänskliga oförmågan att överblicka och se unikheter och sällsynthet i varje individ; att se mångfald. Verkligheten förenklas och polariseras. Att kategorisera på detta vis innebär även att dra tydligare gränser mellan "vi och dom". Dessa gränser är inte så självklara men ändå styr våra öden och vår framtid (se Kamali, 2005).

Under senare år har integrationen av invandrare i det svenska samhället och integrationspolitikens misslyckande varit ofta på tapeten i de sociala och politiska diskurserna. Enligt de los Reyes och Kamali (2005) har under de senaste åren även stark kritik från forskarsamhället riktats mot integrationspolitiken. Kritiken avser integrationspolitikens motsägelsefulla premisser då den på samma gång "sätter upp ett mål om lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter för alla oavsett kulturell bakgrund, samtidigt som den vilar på antaganden om människors inneboende olikheter." (de los Reyes & Kamali, 2005, s.7). På detta sätt etableras även en maktladdad hierarkisk ordning mellan de som integrerar och de som blir integrerade. Polariseringen mellan kategorierna "invandrare" och "svenskar" återfinns och "naturaliseras i sociala praktiker, i kunskapsproduktionen och i symboliska handlingar genom vilka idén om integrationen, om att "de" ska bli värda att leva bland "oss", implementeras, kartläggs, följs upp och utvärderas." (ibid., s.8)

3.2 Traumatiska krisförlopp

Krig och flykt är traumatiska kristillstånd som innebär olika slags förluster och som hanteras på olika sätt av olika människor. Cullberg (1975) har ändå lyckats göra en teoretisk förklaringsmodell där han urskiljer fyra faser i ett krisförlopp som kan ses som gemensamma. Dessa är följande:

1. *Chockfasen* – Ett tillstånd som är kortvarigt och kan omfatta minuter, timmar eller något dygn. Det är en initial reaktion, ett "kämpa eller fly"-tillstånd, där man inte känner mycket utan reagerar impulsivt och oftast med större styrka än man tror sig ha.
2. *Reaktionsfasen* – Detta tillstånd kan ses som en motsats till chockfasen när det gäller känsloreaktioner. Här släpper känslorna loss och känslotrycket blir mycket stort (Franzén, 2003). Det handlar om olika sorgreaktioner, protester och funderingar kring livets mening. Sättet att lösa detta tillstånd är starkt beroende av hur personen har tidigare i sitt liv löst konflikter och vilka försvarsmekanismer hon har byggt upp.
3. *Reparationsfasen* – Oftast vacklar personen mellan reaktionsfasen och reparationsfasen innan hon börjar bearbeta och acceptera det som har inträffat. Första försök att rikta energin mot framtiden uppträder. Känslotrycket minskar och vi försöker göra det bästa av situationen.
4. *Nyorienteringsfasen* – Det som har hänt har blivit accepterat och vi har även lyckats integrera det i vår egen personlighet. Vi börjar se möjligheter i stället för omöjligheter (Franzén, 2003).

3.3 Identitet och identitetsskapande

Personlig identitet kan beskrivas som den medvetna känslan av att ens egen existens har sammanhang och kontinuitet i tid och rum, och att man märker att dessa sammanhang och kontinuitet uppfattas av andra människor (Erikson, 1977). Identitetskriser uppstår när det finns en skillnad mellan hur jag uppfattar mig själv, mitt sammanhang och min kontinuitet och hur andra uppfattar dem. Varje identitet kan sägas ha såväl en kollektiv som en individu-

ell dimension (Cederberg, 2006). Den kollektiva är knuten till det kulturella idealet och den individuella till den individuella avvikelser från detta. Även Taylor (1994) menar att varje människas individuella identitet har två viktiga dimensioner. Den ena är den kollektiva dimensionen som finns i skärningspunkten mellan individens olika kollektiva placeringar, och den andra är den personliga dimensionen som består av olika, för personen socialt eller moraliskt viktiga, personegenskaper som i sig inte bildar grund för den kollektiva tillhörigheten. Personen kan vara intelligent, charmig, klok, envis, snabb osv. Endast den förstnämnda dimensionen räknas som socialt viktig även om den personliga dimensionen i sig är minst lika viktig eller viktigare för social anpassning (Appiah, 1994). Endast de kollektiva identiteterna (till exempel att vara invandrare) räknas som relevanta sociala kategorier. De intelligent, de charmiga, de kloka, de envisa etc. bildar inte en relevant samhällsgrupp.

Andra människor kan ses som en spegel som talar om för oss vilka vi är och hur väl vi passar in i den kollektiva enheten (Franzén, 2003). Upplevelsen av identitet och vår egen självbild byggs upp genom ett medvetet och omedvetet samspel mellan individen och omgivningen (Franzén, 2003; Goldberg, 1990).

En viktig sak händer när en person byter land. De vanliga ”mänskliga speglar” försvinner och det blir svårt att hitta en referens som talar om för en vem man är (Franzén, 2003). Man kommer till en plats där ingen känner en och där de nya speglarna inte vet någonting om ens egen bakgrund och kan aldrig ge bekräftelse på ens inre identitet (Franzén, 2003). Möte med ett nytt samhälle och nya människor innebär inte endast att ens eget perspektiv förändras utan även att omgivningens sätt att se på en förändras och att individen får en ny gruppidentitet – *främling* (ibid.).

Det finns en grundläggande skillnad mellan att välja sin egen gruppidentitet och att få den påklitråd av andra. Det stora problemet är att den nya omgivningen har vissa förväntningar på den grupp individen hör till – främlingar, som är en mycket allmän kategorisering. Den bild som förmedlas av omgivningen säger inte mycket om individen själv som person vilket leder till att individen kan börja ifrågasätta sin egen, dittills positiva självbild (Goldberg, 1990). Som representanter för ett kollektiv vars generella identitetsbild står i konflikt till den personliga identiteten, kommer invandrare att så småningom uppleva en kris och drabbas av en identitetsförändring (Franzén, 2003). Rojas (1993) menar att invandraren, när han väl har tagit detta steg och lämnat sitt land aldrig mer kan komma tillbaka även om han återvänder hem, utan han kommer att se sina rötter och sin hemmiljö på ett självmedvetandes avstånd som är omöjligt att utplåna.

Det finns olika sätt att handskas med identitetshot. Breakwell (1986) pratar om tre nivåer: *intrapsykisk*, *interpersonell* och på *gruppnivå*. På den intrapsykiska nivån (inom individen) använder sig individen av olika försvarsmekanismer såsom förnekande och regression. Vid förnekande vill individen inte erkänna att svårigheter verkligen finns utan betar sig som överoptimistisk. Detta kan till exempel handla om svårigheter vid språkinläring som individen omedvetet förnekar och tror att hon behärskar språket bättre än hon faktiskt gör (Franzén, 2003). Regression å andra sidan handlar om en återgång till ett tidigare utvecklingsstadium. En invandrare som regredierar vill inte stöta sig med folk, inte våga sig på saker, överlåta beslut till myndigheter och överordnade eller anstränga sig för att vara snäll och tillmötesgående (ibid.). Projektion handlar om att omedvetet förlägga orsaker till svårigheter hos omgivningen. Missförstånd av små dimensioner som kan uppstå i den nya miljön, till exempel små språkliga missförstånd, kan av vissa människor ges stor diskriminerande innebörd

som kan resultera i misstro mot omgivningen. Denna misstro kan i sin tur bli kronisk om orsakerna inte rättas till (Franzén, 2003).

På det interpersonella planet finns lösningar som isolering, negativism, passing och medgörlighet (Breakwell, 1986). Personer som isolerar sina känslor och sig själva från omgivningen gör det helt medvetet. Avskärmningen kan i sin tur resultera i attacker av panikångest och andra typer av psykosomatiska problem och kan inte ses som någon bra långsiktig strategi mot identitetshoten. Negativism kan ge mer konstruktiva lösningar då identitetshot möts med konflikt vilket kan fungera som ”en motor i kontakter” (Franzén, 2003). Passing, som till svenska kan översättas som *att passera* (Goffman, 2006), innebär att individen, genom att fördölja sitt annorlundaskap, sitt stigma, försöker, genom att spela en roll eller hemlighålla vissa av sina egenskaper, passera som någon annan (Franzén, 2003). Egenskaper som social bakgrund och nationalitet kan på detta sätt tonas ner för att accepteras av en grupp man vill tillhöra (ibid.). För en första generationens immigrant blir det svårt att passera om kommunikationen sker verbalt och om utseendet är avslöjande. Om kommunikation sker via brevväxling kan ursprunget lätt underkommuniceras speciellt om personen i fråga har bytt namn. Problemet med passing är att den kan lätt uppfattas som bedrägeri och att det alltid hänger en risk för diskreditering över denna strategi (Franzén, 2003; Goffman, 2006).

Kollektiva identiteter finns inte endast som en konstruktion riktad från den inföddes perspektiv utan det är också fallet att invandrare själva ur sitt eget perspektiv tillskriver majoritetsbefolkningen en gruppidentitet. Med tiden blir invandraren duktigare på att se skillnader mellan olika grupper bland majoritetsbefolkningen och då får möjlighet att välja ingå i de grupper där hon trivs (Franzén, 2003). Medlemskap i grupper bidrar till att personen skapar nya sociala nätverk. Vanligast är att invandraren vänder sig till grupper som består av landsmän för att så småningom vända sig till grupper som består av majoritetsbefolkningen.

Under tiden som den gamla identiteten tinar bort skapas en ny (Franzén, 2003). Identitetsskapandet och anpassningen till den nya miljön sker snabbare för dem som gör ett medvetet val att flytta än för flyktingar som lämnar det gamla landet hastigt och söker asyl.

3.4 Det nya språkets makt

En av de största förändringarna som invandraren upplever i det nya landet är språket. Vår identitet och vår självbild är tätt kopplade till det språk vi talar. Det finns en rad olika faktorer som påverkar en människas språkinläring. Franzén (2003) talar om faktorer som språkligt avstånd, kulturellt avstånd, brytning, en- eller flerspråkig uppväxtmiljö, vana att studera språk och det egna språkets känslomässiga betydelse.

Det språkliga avståndet är det tekniska avståndet mellan det gamla och det nya språket. Finns det stor tekniskt-språklig skillnad mellan språken blir det gamla språkets uttalsregler eller meningsbyggnad inte tillämpbara i det nya. Ändå försöker dessa leva kvar där. Av egen erfarenhet vet jag att det inte är svårt att känna igen personer från före detta Jugoslavien eftersom deras uttalsmelodik och brytning påminner om de jugoslaviska språken. Brytning kan av majoritetsbefolkningen uppfattas som störande och att talaren inte kan språket tillräckligt bra vilket egentligen inte behöver vara fallet. Språkens kulturella avstånd gör att invandraren inte hittar rätt ord på svenska eftersom vissa företeelser och fenomen inte existerar i båda språken (Franzén, 2003).

I universitets- och högskolesammanhang anses språkbehärsksningen vara en avgörande faktor för integration i ett utbildningssystem (Sjögren, 2004). Speciellt drabbade kan känna sig de som behärskar sitt modersmål med ett nyanserat och akademiskt uttryckssätt under den tid deras svenska förblir på en nybörjarnivå (Bredänge, 2003). Även personer som är födda i Sverige men har uppfostrats från etniska minoriteter utan akademisk bakgrund har enligt Sjögren (2004) problem med att tillägna sig det akademiska språket.

Som det tidigare nämdes i texten kan språkliga missförstånd leda till feltolkningar. Feltolkningarna, som i sig kan vara riktade från såväl den inföddes som invandrarens sida, kan ges en diskriminerande innebörd som i sin tur kan resultera i misstro. Dessa feltolkningar är beroende både av lyssnaren och av talaren. Allt högre krav ställs på lyssnaren eftersom språklig och kulturell mångfald resulterar i olika främmande sätt att tala majoritetens språk (Sjögren, 2004). En rättvis globaliserande integrationsprocess borde främjas av ”att människor med andra modersmål tränar hårt på majoritetens språk, men också av att majoriteten vänjer sig vid en mångfald av brytningar och i högre grad tolererar små språkliga egenheter.” (ibid., s.186)

3.5 Klass och klassresor

Klass och klasstillhörighet har både en objektiv och en subjektiv dimension (Cederberg, 2006). Den objektiva är grundad i klassernas olika förhållande till produktionen vilket direkt påverkar människors levnadsförhållande och gör sig synlig genom dessa. Den subjektiva dimensionen har med individens upplevelse av klasstillhörighet att göra och är tätt knuten till identitet (Cederberg, 2006). Många flyktingar som kommer till ett nytt land upplever en dissonans mellan den subjektiva dimensionen (identiteten) och den objektiva dimensionen eftersom deras klasstatus förändras. Den nya grupptillhörigheten är flykting eller invandrare, en klassificering som tidigare var helt främmande för individen.

En av skillnaderna mellan det moderna och det postmoderna är att frihet i det moderna kopplades till grupptillhörighet, till kollektivet. I det postmoderna paradigmet kan människan uppleva sig som fri trots att hon inte är en del i kollektivet och trots att hon själv kan välja vad hon vill identifiera sig med (Cederberg, 2006). Även om detta ger stora valmöjligheter till social rörlighet finns det alltid ett underliggande behov att koppla grupptillhörighet med identitet och allt fler söker sig ändå till olika kollektiva identiteter (Persson, 2006). En typisk kollektiv identitet är etnicitet (Cederberg, 2006). Även om klassers existens i den moderna bemärkelsen kan ifrågasättas idag, finns det ändå samhällsproblem som är kopplade till ojämlika levnadsstandarder och arbetslöshet (ibid.). Enligt Skolverket finns det en negativ koppling mellan betyg och social status. Om familjen lever på socialbidrag riskerar barnet att få lägre betyg. I Sverige har man idag SEI (socioekonomiskt index) utvecklad av SCB (Statistiska centralbyrån) med vars hjälp befolkningen klassificeras utifrån yrkestillhörighet.

För att människors sociala rörlighet ska kunna förstås till fullo, bör hänsyn tas till det som Bourdieu (1979) kallar för *kompletterande karakteristika*. Bourdieu menar att en persons klasstillhörighet inte endast definieras av en primär positionsbestämning genom yrke, utbildning eller inkomst utan också av andra, underförstådda krav som fungerar som uteslutningsprinciper. Kompletterade karakteristika skapar helt enkelt utrymme för fraktioner inom den primära klassen och utgörs oftast av könstillhörighet eller etnisk tillhörighet. Dessa har en stor eller avgörande betydelse för individens positionsbestämning i samhället.

Klassresor är fullt möjliga och kan vara såväl stigande som fallande (Trondman, 1994). Trondman (ibid.) föreslår ett antal empiriska kriterier och alternativen knutna till begreppet klassresa bl.a. *ursprungskriteriet* (vilken klass kommer resenären från), *riktningskriteriet* (sker klassresan uppåt eller nedåt i hierarkin), *ålderskriteriet* (hur gamla är resenärerna) och *resurskriteriet* (vilka medel använder resenärerna, utbildning eller något annat). Klassresenären är en person som reser mellan två världar, två kulturer och är tvungen att leva i båda i en föränderlig tillvaro (Trondman, 1994).

Klassresor skapar *the marginal man* – en personlighetstyp som lever mellan två kulturer och som har hamnat där av en plötslig förändring av något slag, inte av en långsam social förändringsprocess (Stonequist, 1937). The marginal man är en kulturhybrid som lever på gränsen mellan två skilda världar, som är ovillig att bryta med sitt förflutna och sina traditioner och aldrig riktigt accepterad av den nya världen. Resultatet av denna märkliga situation är att de två kulturernas dualitet skapar en dualitet i personligheten – ”the divided self” (Stonequist, 1937).

The marginal man kan handskas med sin marginalitet genom att antingen assimilera sig i den ena eller i den andra kulturen, eller genom att utveckla en form av ”tillmötesgående till båda världarna” (Trondman, 1994). Det sistnämnda alternativet kräver dubbel anpassning och skapar en rad dilemman. Enligt Stonequist (1937) så är det svårt att kategoriskt säga vilken av de här anpassningsstrategierna som är bäst. Han menar dock att det bästa är kanske om individen skapar en balans mellan kontinuitet och förändring för att på det sättet försöka bevara en stabil identitet (Trondman, 1994).

Denna personlighetstyp – the marginal man – kan lätt tillämpas på invandrare, vilket Stonequist också gör. Stonequist (1937) menar exempelvis att Amerikas finaste medborgare av utländskt påbrå är de som har lyckats bevara det bästa i sitt kulturarv och samtidigt kunnat ta till sig det bästa som Amerika kan erbjuda.

Stonequist (1937) beskriver en livscykel för the marginal man bestående av tre faser. I den första fasen är individen inte medveten om den nationella eller etniska konflikten som hon befinner sig i. Den andra fasen kännetecknas av att personen medvetet erfar denna konflikt. I den tredje fasen söker personen mer varaktig anpassning till situationen.

3.6 Utbildning som medel för klassreproduktion

När de pratar om utbildning använder sig Bourdieu och Passeron (1977) av reproduktionsbegreppet och menar att utbildningssystemet, som alla andra institutioner, har som mål att reproducera sig själv. Dessutom, menar Bourdieu och Boltanski (1978), är utbildningssystemet bäraren av den klassreproduktion som finns i samhället. Utbildningssystemet har genom sin anpassningsförmåga och tillväxt orsakat förändringar i samhällets klasstruktur och skapat ett nytt reproduktionsmönster med underordnad och överordnad (Månson, 2003). Effekten av denna hierarki blir att människor vars ursprung finns i lägre klasser kommer att få svårigheter att nå en hög position eftersom deras sociala ursprung och klassmässiga erfarenhet finns kvar. Det är av avgörande vikt för den som vill nå högre position att kunna upptäcka, lära sig och känna igen den nya kulturens symbolvärden och sociala mönster (ibid.).

Inom utbildningssystemet sker reproduktion med hjälp av olika kommunikationsmönster som finns inom skolan. Bourdieu och Passeron (1977) menar att skolans produktivitet kan mätas

som en funktion av avståndet mellan det habitus² som det pedagogiska arbetet försöker inpränta och det habitus som redan har inpräntats av alla tidigare former av pedagogiskt arbete som individen har kommit i kontakt med, inklusive det hon lärt sig i sin familj. I relationen mellan lärare och elev överförs det symboliska kapitalet som är viktig för att nå en högre social position (Månson, 2003). Läxan ska inte läras utantill utan den ska internaliseras i individen. På detta sätt överförs även samhällets dominerande system av värden och normer. Elevens sociala bakgrund blir avgörande för hur effektivt han kan inhämta och omforma denna kunskap (ibid.). De som inte har förkunskaper om det dominerande systemet av normer och värden har sämre förutsättningar att tillägna sig kunskapen i utbildningen.

3.7 Socialt kapital

Enligt Bourdieu (1986, s.248-249) är socialt kapital summan av aktuella och potentiella resurser som kan länkas till en persons varaktiga nätverk av bekantskaper eller institutionaliserade relationer. Medlemskap i en grupp ger varje medlem ett stöd i form av kollektivt ägt kapital.

En persons volym av socialt kapital är direkt beroende av hur stort nätverk av relationer som denne kan mobilisera och av den volym kapital som varje individ i detta nätverk disponerar över (Eriksson, 2003). Varje individ i ett socialt nätverk knyter egna kontakter och ackumulerar det sociala kapitalet och på detta sätt gör det tillgängligt för nätverkets alla medlemmar. Bourdieu menar att det inte räcker med en högt meriterande examen för en framgångsrik bana utan att man, för att skapa en yrkeskarriär, behöver stöd från vänner, släktingar och andra. Broady (2002) menar att socialt kapital kan ses som en förutsättning för att kunna realisera andra typer av kapital, kulturellt, ekonomiskt eller utbildningskapital.

Coleman (1988) menar att en individs aktiva handlingar är direkt beroende av hennes sociala kapital. Till skillnad från humankapital, utbildningskapital eller fysiskt kapital existerar inte det sociala kapitalet i individen självt eller hennes verktyg för aktiviteter utan existerar i relationerna som finns mellan individerna i en social kontext (Eriksson, 2003).

4. Metod

I detta kapitel beskrivs tillvägagångssättet vid insamlingen av empirin, presenteras och förklaras viktiga etiska avvägningar vid generering av empirin samt beskrivs metoden som använts vid analys och tolkning.

Tonvikten i denna studie läggs vid det upplevda, den intervjuades livsvärld, och målet är att utveckla förståelse för det sagda, det berättade. Fokus ligger således på den muntliga berättelsen som är kvalitativ i sin natur. Det kan emellertid vara missvisande att prata om någon kvalitativ metod eftersom min uppfattning är, i enlighet med Åsberg (2001), att sådana inte existerar och jag väljer i stället att prata om kvalitativa data och kvalitativa fenomen (intervjuberättelser) som har varit av intresse och som har analyserats i detta arbete. På liknande sätt anser jag att användningen av dikotomiseringen mellan kvalitativ och kvalitativ analys är

---

² Habitus – en icke-diskursiv kulturaspekt som bestämmer en individs handlingsdispositioner, handlingsmönster som är inlärd och som positionerar henne i det sociala rummet. Habitus leder till att individen gör vissa specifika val som leder till att reproducera makthierarkier (Bourdieu).

vilseledande och att endast våra insamlade data kan vara kvalitativa respektive kvantitativa till sin natur, inte vårt sätt att analysera dem.

Jag har huvudsakligen använt mig av fyra inspirationskällor vid datainsamlingen och dataanalysen, nämligen Steinar Kvaales bok *Den kvalitativa forskningsintervjun* (1997), Anna Johanssons bok *Narrativ teori och metod*, Mats Alvessons och Kaj Sköldbergs *Tolkning och reflektion* (1994) och Elliot Mishlers *Research Interviewing: Context and Narrative* (1986). En stor inspirationskälla som jag har använt för att stärka mitt etiska vetenskapliga förhållningssätt var boken *Den goda tanken* (1991) av Bengt Erik Eriksson och Per Månson.

4.1 Narrativ teori och metod

Narrativt förhållningssätt och narrativa studier handlar om att undersöka tolkningsprocesser, meningsskapande, betydelsesystem och definitioner (Johansson, 2005). Det är den kvalitativa aspekten som återfinns i en berättelse som är av vikt för forskaren.

Människor försöker göra världen meningsfull genom att berätta historier om den och genom att använda ett narrativt perspektiv för att konstruera och tolka verkligheten (Bruner, 2002). Det är dock viktigt att skilja mellan det narrativa och andra typer av verbala former (Johansson, 2005). Ett sätt att förstå narrativ är att se den som en text³. Generellt skiljer man mellan tre typer av texter: *argument*, *beskrivning* och *berättelse*. En annan indelning är i narrativa, argumenterande, instruerande, konverserande och reflekterande texter (Johansson, 2005). I den narrativa kategorin finns roman, film, drama nyheter, myter och berättelser i samtal. Det finns en intressant aspekt av berättelsen som ligger i att berättande alltid handlar om en tvåvägskommunikation mellan delberättelser och en helhet. De små berättelser som berättas i en större historia kan endast få sin mening från historien som helhet (Bruner, 2002). Man pratar om en hermeneutisk cirkel i själva berättelsen. Av denna anledning är berättelsen någonting som ska tolkas, inte förklaras. Berättelsen kan således vara *trogen om livet* utan att vara *sann om livet* (Bruner, 2002).

Ytterligare en viktig aspekt av berättelser är att de primärt handlar om agerande människor och inte om naturen. Människors agerande är inte en produkt av naturens fysikaliska lagar och krafter utan kan ses som en produkt av avsiktliga tillstånd och det är svårt att exakt förklara varför människor agerar och reagerar på ett visst sätt i en viss situation. Detta gäller framförallt oväntade och icke-rutinmässiga situationer (Bruner, 2002). Berättelser handlar om just sådana situationer och tillstånd vilket ställer höga krav på tolkning som analysmetod. Här är även berättarens förhållningssätt viktigt eftersom berättaren berättar utifrån sitt eget perspektiv och berättelsen är i allra högsta grad en produkt av berättaren. Detta kan låta som att berättelsen inte kan användas som en objektiv och vetenskaplig källa. I praktiken är det inte så, utan man kan säga att det inte finns så stor skillnad mellan berättelsen och andra vetenskapliga fakta och data. Även om den vetenskapliga retoriken försöker framhäva en objektivitet döljer sig denna bakom konstruerade observationer utformade utifrån ett visst perspektiv (Bruner, 2002). Fysiker vet till exempel inte vad en foton är; förklaringen kan endast vara teoretisk, konstruerad utifrån dess beteende. I vissa fall är det mer passande med fotoner som vågor, i andra fall passar det bättre med fotoner som partiklar. Egentligen är den vetenskapande processen narrativ då den ”handlar om att sätta ihop hypoteser om naturen, pröva dem och korrigera dem och att reda ut tankarna” (Bruner, 2002, s. 153). Det handlar om humor, vilda hypoteser och okonventionella procedurer. Meningskonstruktionen eller tolkning-

---

³ Ordet *text* kommer från latinet och betyder ”att väva” eller ”att konstruera” (Chatman, 1993).

en av verkligheten sker aldrig oavhängigt en social eller kulturell kontext, oavsett om det handlar om "vetenskap" eller vardag.

4.2 Forskningsintervju

Forskningsintervju är ett sätt att nå förståelse om omvärlden ur en annan människas perspektiv (Kvale, 1997) - att se världen med en annan människas ögon. Detta kräver både ett systematiskt förhållningssätt och en dos av empati och inlevelseförmåga. Enligt det *postmoderna* perspektivet bör vikten läggas vid den sociala konstruktionen av verkligheten som sker inbördes i en intervjusituation (ibid.). Det är även viktigt att koncentrera sig på språkliga och interaktiva aspekter samt att framhäva de berättelser som konstrueras genom forskningsintervju. I ett *fenomenologiskt* perspektiv är det eftersträfvansvärt att koncentrera sig på den intervjuades livsvärld, att vara öppen för upplevelser och att stimulera exakta beskrivningar av dessa upplevelser (Kvale, 1997).

Det finns många fördelar med forskningsintervjuer och en av dem är den stora möjligheten till öppenhet (Kvale, 1997). Vidare, finns det egentligen inte någon standardiserad teknik för genomförande av forskningsintervjuer men det förekommer standardval av metoder vid de olika stadierna av intervjuundersökning. Det är viktigt att t.ex. veta hur många intervjuer som behöver göras, hur de ska registreras (band eller utskrift), hur de ska analyseras (Kvale, 1997). Dessa metodbeslut ska fattas på ett reflekterande sätt och ska byggas på kunskapen om ämnet som finns där från början och som skapas under intervjuundersökningens gång. Det är just frånvaron av standardiserade regler som möjliggör utveckling av kunskap, insikt och intuition hos intervjuaren.

Kvale (1997) pratar om sju stadier i en intervjuundersökning. Dessa är tematisering, planering, intervju, utskrift, analys, verifiering och rapportering. Syftet med tematisering är att göra en teoretisk analys av temat och att formulera forskningsfrågorna.

Enligt Kvale (1997) är teoretiska studier och litteraturstudier otillräckliga för att forskaren ska kunna skapa kunskap om ämnet. Det som i stället är viktigt är att forskaren har personlig anknytning till ämnet, att vistas i den miljö där undersökningen genomförs och att hon kommer i kontakt med de rådande maktstrukturerna i den studerade miljön. På detta sätt kan forskaren på ett empatiskt sätt få känsla för det som berättas.

I planeringsfasen utformas intervjuguiden och forskningsfrågorna tematiseras så att de blir besvarbara i intervjusituationen. Här bestäms hur många intervjupersoner som behövs och urval görs. Ett viktigt redskap som används i intervjusituationen är intervjuguiden som antingen kan innehålla en beskrivning av ämnen som ska täckas av intervjun eller en rad frågor som intervjuaren tänker ställa till intervjupersonen (Kvale, 1997). Frågornas ordningsföljd behöver inte vara på förhand bestämd. Personligen tycker jag att det är viktigt att intervjuaren kan vara flexibel när det gäller just denna aspekt och att en kronologisk och strukturell öppenhet bör ges utrymme till. Genom att styra intervjusituationen allt för mycket kan forskaren gå miste om viktig information. Bedömning av intervjufrågorna kan göras både tematiskt och dynamiskt (Kvale, 1997). *Tematisk* bedömning görs med hänsyn tagen till forskningsämnet och forskningsfrågorna. Temafrågorna utvecklas utifrån forskningsfrågorna och bestämmer vad forskaren syftar till att nå kunskap om. *Dynamisk* bedömning är emellertid knuten till den konkreta intervjusituationen och det mellanmänniska förhållandet som råder däri. Frågorna ställs utifrån en ad hoc princip då hänsyn tas till att upprätthålla ett bra samspel och dynamiskhet mellan de inblandade parterna. En annan viktig dimension av de dynamiska

frågorna är att de bidrar mer till kunskapsskapande än vad de tematiska frågorna gör. Dynamiska frågor är mer beroende av intervjuarens hantverkarskicklighet och rättvisa bedömning av intervjusituationen.

Enligt Johansson (2005) krävs en noggrann reflektion för att lyckas formulera frågor så att de uppmuntrar och stimulerar den intervjuade att berätta om sitt liv. Som ett exempel anger hon ett fall från boken *The Narrative Study of Lives* (1995) av Susan E. Chase. Chase lyckades inte i en av sina studier hitta de rätta frågorna som skulle stimulera de intervjuade att berätta om sina liv. Frågor av typen "Vad betyder ditt arbete för dig?" dög inte. I en annan studie som handlade om kvinnor i den akademiska världen var Chase själv en intervjuperson. Frågan "Hur kom det sig att du blev akademiker?" var en ingång till berättande. Enligt Chase handlar det om "att koppla samman den situerade livsberättelsen med den sociala värld som berättaren delar med andra (Johansson, 2005).

4.3 Urval och generalisering

Urvalsstrategin som användes i denna studie var "snöbollmetoden". I praktiken betydde detta att jag genom en av mina intervjupersoner hänvisades till de övriga genom ett bekantskapsnätverk. Alla personer som jag intervjuade är på ett eller annat sätt kopplade till varandra; de känner åtminstone varandra vilket skapar en homogen grupp som kan ses som ett fall. Jag tror att detta även bestämde till en viss grad hur mina informanter förhöll sig till mig och vad och hur de berättade. Även min nationella bakgrund (bosnier) kan ha haft påverkan på informanternas förhållande till intervjun och möjligtvis gjort att de har känt sig tryggare.

Kvale (1997) tar upp frågan om vem som ska utföra generalisering i en kvalitativ studie - forskaren eller läsaren? Oavsett om det är forskaren eller om det är läsaren som ska generalisera så är det viktigt "att forskaren tillhandahåller tillräckligt med belegg för att den analytiska generaliseringen ska kunna genomföras" (Kvale, 1997, s.211-212). Enligt Schofield (1990) finns tre mål för generaliseringen: att studera *det som är*, att studera *det som kanske kommer att finnas* och att studera *det som kan finnas*. När man studerar *det som kan finnas* väljer man exceptionella eller ideala situationer för att se vad som pågår där. Donmoyer (1990) menar att vikten i postmoderna angreppssätt förskjuts från förutbestämda ideal till mer öppna former och förespråkar fallstudier för att läsare ska föreställa sig möjligheter och vidga sin repertoar av sociala konstruktioner. Gergen (1992) menar att utmaningen blir att *säga som det kan bli* i stället för att *säga som det är* och på det viset öppna för nya och önskvärda alternativ för tanke och handling och söka omvandla kulturen.

I föreliggande studie är således målet att studera det som kan finnas. Jag har utgått från en grupp vuxna bosniska flyktingar som har genomgått en akademisk utbildning i Sverige. Detta är en ganska ovanlig företeelse som bryter mot de invanda sociala konstruktionerna och gör att läsaren kan inse vilka rika variationer som finns i mänskligt beteende och hur detta kan skapa möjligheter till samhälls- och skolförändring.

4.4 Etiska överväganden

Forskning med människor gör att det uppstår moraliska och etiska överväganden som måste tydliggöras och som hos forskaren kräver känslighet för etiska dilemman (Eriksson & Månson, 1991). Föreliggande studie handlar om biografisk undersökning där deltagarnas liv blottläggs för mig. Detta krävde en varsam hantering av personliga uppgifter och information om människors liv samt att vissa etiska val fattades, som till exempel hur mycket information

som skulle redovisas. Avpersonifiering av informanter var viktig del av forskningsprocessen. Endast jag har haft tillgång till deltagarnas personliga uppgifter och till den insamlade empirin i form av inspelat material och transkriberad text.

Även om det är viktigt att ta hänsyn till och reflektera över de etiska frågor som har med forskningsdeltagare att göra, bör man inte reducera den etiska reflektionen till endast sådana situationer (Eriksson & Månson, 1991). Forskningsetik handlar också om hur forskning bedrivs. Hänsyn bör tas till de grundläggande antaganden som formar forskarens sökande efter kunskap (ibid.). Att inte forska är också oetiskt och kan leda till skador (Eriksson & Månson, 1991). När forskaren väljer ett forskningsområde kan behovet komma från det omgivande samhället eller från vetenskapen själv. Om en forskare har möjlighet men inte lyfter fram och blottlägger samhällsaspekter som till exempel kan vara förtryckande eller diskriminerande för en samhällsgrupp då utför forskaren en oetisk och omoralisk akt. Samhällsvetenskap måste, enligt Jürgen Habermas, kunna ställa sig kritiskt mot människors moraliska och på deras gemensamma angelägenheter inriktade handlande för att kunna säga något om hur vi bör leva (Månson, 2003).

När Eriksson och Månson (1991, s.167) pratar om forskningens goda tanke säger de så här:

Den goda tanken är motivet till att arbeta ändlösa timmar med detaljer som omgivningen tycker nog är så betydelselösa. Den goda tanken får forskaren ibland att företräda människor som inte vill bli företrädda därför att de enligt forskarens mening behöver och egentligen vill bli företrädda. Den goda tanken är att vilja väl. Den goda tanken driver forskaren vidare mot ett mål som ibland kan te sig oändligt avlägset. Den goda tanken försöker överskrida de begränsningar som den etablerade verkligheten sätter upp, de tvingande murar som avskärmar vår kunskapshorisont. Den goda tanken vill tränga under tingens yta. Den goda tanken vill utvidga, förändra och tydliggöra.

Det är framförallt det medmänskliga, det humanistiska som bör vara drivkraften hos varje enskild forskare. Det är viljan att göra nytta och upptäcka något som kan gagna både den enskilda individen och mänskligheten. Denna drivkraft måste vara ytterst osjälvisk och oegennyttig.

4.5 Insamling av det empiriska materialet

I föreliggande studie genomfördes fem intervjuer, varav tre telefonintervjuer. Intervjupersonerna kontaktades via e-mail, telefon och muntligt och informerades, enligt Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskarrådets (HSFR) föreskrifter, om syftet med studien, om möjligheten att dra sig ur studien samt om garanterad anonymitet. Anonymiteten garanterades genom att inte använda deltagarnas riktiga namn i rapporten. Intervjuerna som var mellan 40 minuter och ca en och en halv timme långa, genomfördes på bosniska och registrerades antingen med hjälp av en digital bandspelare (Olympus VN-3100PC) eller en mobiltelefon (Sony Ericsson K700i). De inspelade intervjuerna överfördes till en persondator och sparades där i wave format. Ljudfilerna avlyssnades genom ett par hörlurar och transkriberades till en textfil i OpenOffice Write ordbehandlare. Berättelserna som jag tyckte skulle redovisas i resultatkapitlet översatte jag från bosniska till svenska.

Kvale (1997) menar att huvudsyftet med forskningsintervjuer är att få beskrivningar av den intervjuades *livsvärld* i avsikt att tolka de beskrivna fenomenens *mening*. Det är just meningen i *det specifika* jag eftersträvar i denna studie och det är just bosniska akademikers syn på sin situation och sin utbildning som jag försöker nå förståelse om. För att nå denna förståelse

har jag använt en form av livsberättelseintervju. Min avsikt i högsta grad var att inta ett malmletarperspektiv och att nå förståelse genom att skapa mening (Kvale, 1997).

När jag konstruerade mina intervjufrågor utgick jag från forskningsfrågorna och tematiserade dessa till frågor som uppmuntrar den intervjuade att ge berättande svar. Samtidigt hade jag färdiga delfrågor som var av specificerande art och som användes för att eventuellt förtydliga det som berättades och för att upprätthålla en dynamisk aspekt i intervjusituationen (Kvale, 1997). Jag var dock medveten om att mina delfrågor kunde ha negativ påverkan på berättelsernas flöde och därför försökte jag använda dem så sparsamt som möjligt. Min intervjuguide bestod av fyra temafrågor och ett antal stödfrågor som skulle besvaras.

Frågor av typen ”Vill du berätta lite om hur du kom till Sverige?”, ”Hur kom du på att du skulle studera vid högskola?” och ”Vad hände när du var klar med din högskoleutbildning?” har fungerat mycket bra som ingång till berättande. Jag har ställt dessa frågor (eller varianter) till varje intervjuperson för att få igång en berättelse från deras sida.

4.6 Transkribering

Ett oerhört viktigt moment i forskningsprocessen som inte bör ses som en teknisk och rutinmässig aktivitet är *transkribering* av inspelat tal till text. Denna bör också ses som en del i analysprocessen (Johansson, 2005). Till syvende och sist så är det det transkriberade talet man som forskare förlitar sig helt på trots att man har vid transkriberingen gått miste om en del information som blickar, kroppshållning och dylikt.

Jag har i transkriberingsarbetet följt Riessmans (1993) råd som säger att man ska börja med en ordagrann grovtranskription. Både mina frågor och informanternas svar transkriberades ordagrant för att behålla känslan av samtalsflödet som fanns under intervjun (Johansson, 2005). Om man har för avsikt att analysera en berättelse som en produkt av social interaktion är det viktigt att transkribera både frågor och svaren samt visa att vad intervjupersonen säger är beroende av den pågående sociala interaktionen. Även småord från intervjuaren som uppmuntrar till berättande bör finnas med. Transkriberingen av de sex intervjuerna resulterade i över 90 A4 sidor text. För att förenkla arbetet med texten lämnade jag en god marginal på textens höger sida där jag kunde föra anteckningar.

4.7 Bearbetning av empirin

Narrativ analys handlar om att tolka och förstå den berättelse man som forskare har varit med om att producera (Johansson, 2005). Kvale (1997) menar att en analysprocess består av minst fyra, eventuellt sex steg. I det *första steget* berättar intervjupersonen om sin livsvärld utan att intervjuaren gör någon omfattande tolkning av det som sägs. *Steg två* innehåller en, från intervjupersonens sida, reflekterande förhållning till det hon säger. Nya samband och förhållanden upptäcks under själva intervjun. I det *tredje steget* tolkar intervjuaren det som sägs under intervjun och ställer reflektiva, korrigerande frågor. *Steg fyra* är i princip forskarens tolkning av den utskrivna intervjun. Här strukturerar forskaren först materialet, eliminerar det som är oväsentligt och till slut analyserar det sagda. Här är det viktigt att betona just dessa tre första analysens steg som sker under intervjun då intervjuaren (forskaren) fungerar som en aktiv lyssnare och uttolkare.

Johansson (2005) menar att de olika faserna i forskningsprocessen (datainsamling, transkribering, analys, tolkning och rapportskrivning) sker samtidigt och flätas ihop med varandra.

Därför kan det även sägas att analys- och tolkningsarbetet börjar redan när man utifrån sin förförståelse har definierat en frågeställning. Analys innebär att man styckar ner sitt empiriska material och undersöker relationerna mellan delarna (Starrin, 1994). Nu måste forskaren veta vilka delar av materialet ska användas för analys och vad som ska letas efter i materialet, vilka delar av intervjun som ska tolkas och hur ska dessa tolkas (Johansson, 2005).

I föreliggande studie fokuseras analysen kring den så kallade *narrativa meningsstrukturen* (Kvale, 1997; Mishler, 1986a) då jag har i min studie beaktat följande moment:

- 1) Jag läste och omläste intervjumaterialet i syfte att bilda mig en helhetsförståelse. För varje läsning upptäckte jag nya teman, mönster och nyckelord, motsägelser och sprickor i texten (Johansson, 2005).
- 2) De intervjudelar som innehöll berättelser separerade jag från resten av intervjumaterialet.
- 3) De narrativa utsagorna rapporterade jag i sin helhet varvid jag behöll det kronologiska förloppet och de väsentligaste detaljerna.
- 4) I detta moment bildade jag ”core narrative” eller ”skeleton plot” (Mishler, 1986a) utifrån de narrativa utsagorna. Målet var att reducera berättelsen och komma fram till svaret på frågan: ”Vad är denna berättelses poäng (the point)?” Detta skedde genom att jag fokuserade på fyra kategorier:
  - a) Orientering – Jag identifierade uppsättningen och huvudaktörerna.
  - b) Sammanfattning – Jag gjorde en sammanfattning av olika händelser i berättelsen.
  - c) Inveckling av handlingen – Jag utvärderade och kommenterade händelser, intriger och teman i berättelserna.
  - d) Upplösning – Här gjorde jag en beskrivning av resultatet.
- 5) Utifrån frågeställningen valde jag ut ett antal teman och metaforer som jag därefter använde vid meningstolkningen av berättelserna.
- 6) Till sist gjorde jag själva tolkningen genom ”... en kritisk och reflekterande dialog mellan det empiriska materialet och de olika teoretiska begreppen, antagandena och perspektiven. I vissa fall kan det resultera i utvecklandet av nya begrepp.” (Johansson, 2005, s.283)

Jag har i mitt arbetssätt med tolkningen varit inspirerad av den abduktiva förståelseansatsen och förklaringsmodellen (Alvesson & Sköldberg, 1994) då den narrativa analysen innehåller många drag som hör ihop med abduktion. I abduktionen tar forskaren utgångspunkt i ett fall och genom användning av existerande teoretiska kunskaper söker finna teoretiska mönster som ”om de vore giltiga skulle begripliggöra de empiriskt induktiva mönster vilka påträffats... genom tolkning” (ibid., s.44). Tillämpning på nya fall styrker abduktionen. Under processen gång kan således teorin justeras och förfinas.

4.7.1 Kritiska reflektioner över val av metoder

Narrativ metod har vissa begränsningar som jag har beaktat och tagit hänsyn till. Det är viktigt att vara medveten om skillnaden mellan ”händelser sådana som de har levts och händelser sådana som de har berättas” (Connelly & Cladinin, 1990, s.6). Intervjupersonens kärnidentitet förändras långsamt medan en historia kan förändras mycket mer drastiskt mellan de olika tillfällena den berättas. Hur historien berättas är beroende av vem som lyssnar och inom vilken kontext den återges. Min personliga bakgrund kan ha påverkat informanternas berättelser. Jag kommer ursprungligen från Bosnien och har, precis som mina intervjupersoner, läst på högskola efter min ankomst till Sverige. Dessa förhållanden har kanske gjort att informanterna kände sig mer trygga under intervjun. Intervjuerna genomfördes på bosniska vilket möjligen gav en ytterligare trygghet till mina informanter.

Berättelserna som sådana har en benägenhet att vara ostadiga och föränderliga. Intervjupersonerna är i berättandeprocessen engagerade i en sorts syntes av sitt förflutna, sin nutid och sin framtid. Reflektioner över alla de tre finns inbakade i berättandets kontext och bestämmer till en del vad och hur det berättas. Som Bruner (1987) beskriver:

A life as led is inseparable from a life as told - or - a life is not 'how it was' but how it is interpreted and reinterpreted, told and retold. Certain basic formal properties of the life do not change easily. (p.137)

Våra liv konstrueras och rekonstrueras genom vårt berättande och förändras för varje gång vi återberättar en historia. Varje gång vi berättar en personlig historia utforskar vi våra erfarenheter och våra potentialer och försöker medvetandegöra dessa. Genom berättelser försöker vi också ge mening åt våra liv, begripliggöra våra liv för oss själva, ge mening åt oss själva och ge utlopp för våra fantasier och önsketänkanden. Det finns således en risk att mina informanternas svar och berättelser har varit påverkade av efterförståelsen. Jag har till exempel upptäckt i mina informanternas berättelser hur samma tema kunde återkomma i narrativen och hur temat utvidgades och berikades för varje gång de tog upp det. Det är till exempel intressant att några informanter under intervjun till en början var säkra om vissa uppgifter, för att nästa gång de berättade om samma sak, vara lite tvekande.

En sak som jag tycker är speciellt viktig när det gäller narrativ metod är att man bör vara medveten om att ingen enskild berättelse kan ge fullständigt svar på forskningsfrågorna utan de skapar snarare mosaikbitar som kan användas för att måla en större bild (Marshall & Rossman, 1995). Narrativ metod begränsas även av hur mycket som berättas och vilka frågor som används som utgångspunkt för berättande. Den berättelse man har tillgång till är endast en episod i livet och är inbakad i en större livsberättelse. För att kunna nå djupet blir det svårt att utgå ifrån en enda episod utan det är så att flera olika episoder behövs och flera infallsvinklar från ett livsperspektiv. Det är möjligt att mina berättelsers omfattning inte låter mig se en helhetsbild i mina informanternas liv som är nödvändig för djupförståelse av deras situation. Jag har emellertid, i min läsning och omläsning av intervjumaterialet, varit observant med att beakta upprepade storys och beteendemönster för att kunna åtminstone närma mig helheten.

Det är också möjligt att de olika individuella intervjuerna och berättelserna återger, till en viss grad, samhällets och kanske familjens syn på högskoleutbildning och kan ses som inrotade kulturella mönster. Gemensam kultur härstammar från gemensamma erfarenheter och gemensamma sätt att se på världen (Ferdman, 1990). Alla mina intervjupersoner är uppvuxna i Bosnien och vissa teman i deras berättelser kan ha varit en återspeglning av deras uppväxt.

I den föreliggande studien var intervjupersonernas berättelser en spontan rekonstruktion av händelser så som de, under berättelsens gång, kunde komma ihåg dessa. Under intervjun kunde jag som intervjuare med mina frågor påverka återgivningen av berättelserna på ett negativt sätt. Jag avbröt dem kanske helt omedvetet på mest olämpliga ställen och på detta sätt störde berättandets flöde. Berättelserna kunde även ha påverkas av intervjusituationen. Informanterna kanske sa precis det de trodde att jag ville höra. Det var till slut min uppgift att i slutmaterialet leta efter motsägelser, osannolika episoder, överdrifter och liknande och på detta sätt styrka berättelsernas trovärdighet.

Föreliggande studie handlar delvis om mig själv eftersom jag befinner mig i en liknande situation som mina intervjupersoner. Som forskare har jag en del förförståelse om ämnet som undersöks och detta kan ses som både en fördel och en nackdel. Fördelen finns i att jag ingår i den kulturella kontexten och att jag kan nå empati i intervjusituationen utan att behöva anstränga mig alltför mycket. Jag är *ett* med ämnet, jag kan lättare än någon annan gå i mina intervjuades skor, jag kan förstå världen ur deras synvinkel och förstå meningen i deras upplevelse. Nackdelen är att det kan vara svårt att med så mycket förförståelse i bagaget ta avstånd och skapa ny kunskap. Det optimala är att ta avstånd och genom förförståelse nå ny förståelse, självförståelse och självinsikt som är baserade på ny kunskap om andra människor och deras situation. Genom att övervinna en stor barriär kan man uppnå just det sistnämnda. Jag är dock medveten om att det finns en risk att min tolkning kan ha impregnerats av min förförståelse och mina erfarenheter.

Jag använde både intervjuer ansikte mot ansikte och telefonintervjuer i denna studie. Det finns, enligt min erfarenhet, både fördelar och nackdelar med de båda metoderna. I intervjuerna som utspelade sig ansikte mot ansikte kom jag åt viss kompletterande information, såsom intervjupersonernas levnadsförhållanden, mimik, gestikulering osv. Denna information kunde jag senare använda i mina tolkningar. I telefonintervjuerna uppfattade jag intervjupersonerna som mer öppna. Det är möjligt att distansen gjorde att intervjupersonerna kände sig mindre hämmade att berätta.

5. Resultatredovisning och tolkning

5.1 Det nya livets början

Flykten från kriget i Bosnien och mötet med det nya landet är två viktiga erfarenheter i mina informanternas liv. Att lämna sitt land är en känsloladdad upplevelse som sätter sina spår för resten av livet. Flykten innebar en psykosocial stress (Al-Baldawi, 1998) och ankomsten till ett nytt land utlöser, även den, ytterligare stress. Separationen från sitt hemland innefattar också en separation från en del av sig själv (Rojas, 1993). Bildligt talat kan man säga att en del av en själv dör medan en ny del föds och börjar utvecklas. Att komma till ett nytt land innebär att resa sig ur ruiner, stiga upp och födas på nytt.

I det här kapitlet redovisas intervjupersonernas berättelser om flykten från Bosnien-Hercegovina och ankomsten till Sverige. Dessa berättelser kan utifrån den narrativa ansatsen anses vara viktiga för förståelse av informanternas senare val i livet, som utbildning och jobbsökande.

5.1.1 Kylan, vintern och norden

Emina flydde från kriget 1992. Hennes första destination var Slovenien. Hon var 22 år gammal och flydde tillsammans med sin pojkvän. Tiden i Slovenien beskriver hon som en förlopad tid. Både framtiden och nutiden var ovissa och hon var tvungen att hitta vägar att gå vidare med sitt liv. Vägarna till Sverige var då fortfarande öppna och flytten till ett land som hon sedan tidigare var bekant med genom andra människors berättelser, var en trygg resa påverkad av händelserna i hemlandet och av det egna ödet. Efter ankomsten till Sverige, våren 1993, hamnade hon i en flyktingsförläggning nära Luleå. Så här berättar Emina:

Vi flydde från kriget till Slovenien... där förstod vi att det inte fanns mycket att göra utan det gällde att gå vidare, du vet. Åk någon annanstans! Frågan var hur man skulle göra och vart man skulle flytta. Vi bestämde oss för Sverige eftersom vi hade lite information om Sverige och att man kunde komma till Sverige. Så vi reste till Sverige och hamnade i en flyktingsförläggning nära Luleå. Många Bosnier kom på den tiden, mest via Polen. Och vi bodde i den stora förläggningen under en viss tid. Möte med den svenska vintern, norden, kylan ... du vet... Och flyktingförläggningen var helt ok, men från början så visste man inte ens var man är eller vem man är för den delen. Efter ett tag förflyttades vi till en liten by nära Östersund. Där väntade vi på våra uppehållstillstånd. Vi bodde i en lägenhet med fyra andra personer. Vi väntade på våra uppehållstillstånd ett tag till. När vi fick uppehållstillstånd väntade vi på att få en lägenhet där vi kunde bo. Väntetiden var ganska lång från och med att vi kom till Sverige till dess att vi fick vår första lägenhet i Östersund. Vi väntade i nästan ett år. Samtidigt som vi fick lägenhet fick vi också ett lån. Det tog lite tid tills de var klara med att administrera allt det där. Vi var många som fick uppehållstillstånd samtidigt. Men till slut fick vi en lägenhet och vi flyttade in.

Det som jag fastnar för i Eminas berättelse är hennes skildring av ankomsten till Sverige och hennes möte med den stora flyktingsförläggningen och den efterföljande flytten till en lägenhet. Emina möttes av ett liknande öde som den stora delen av flyktingar som kom från Bosnien-Hercegovina på 1990-talet. De första sinnesintrycken Emina beskriver är kylan och vintern. Det är möjligt att dessa sinnesintryck även återspeglar hennes sinness tillstånd under den perioden; känslan av ovisshet och väntan, och livet i en ny lägenhet där hon har *placerats* att bo med fyra okända personer. Att komma till ett nytt land och inte veta sin framtid, inte kunna planera och inte kunna ”inom rimliga ramar få bestämma över sig själv...” (Franzén, 2003) är de tillstånden Emina försöker återskapa med sin berättelse.

5.1.2 En resa som ett paketarrangemang

En av mina intervjupersoner kom till Sverige och stannade helt oplanerat. Samir kom till Sverige för att besöka sin familj precis i samband med att kriget började. Han lämnade Bosnien-Hercegovina med en humanitär organisation som skulle, med lastbilar, hämta humanitär hjälp från Tyskland. Han var 20 år gammal. Samir berättar:

Jag kom till Sverige för att bo här tillfälligt. Kriget kom ännu inte till Jablanica⁴ och atmosfären var mycket positiv. Man trodde att Sarajevo skulle avspärras till årets⁵ slut. Min farsa skickade mig till Sverige för att besöka min syster. Jag kom hit med en humanitär organisation i augusti 1992. Jag hade familj i Sverige sedan tidigare. Det visade sig att vår optimism var helt obefogad. Grytan i Bosnien började koka på riktigt. Krig mellan kroater och muslimer började också. Jag kommer från Mostar men när kriget började befann jag mig i Jablanica. De första dagarna i Sverige tillbringade jag genom att lyssna på radio. Jag kunde inte åka tillbaka med den humanitära transporten för det var självklart att kroaterna inte skulle låta mig åka ända till Jablanica. Därför stannade jag i Sverige och sökte asyl. Till Sverige kom jag med en båt till Göteborg. Min faster väntade på mig. Jag kom alltså under mycket mer organiserade förhållanden än många andra som kom hit då. Jag kom hit som i ett paket arrangemang [skrattar]. Jag var först på en flyktingmottagning under en månad. Där var vi nio stycken sammanlagt, min syster, min farmor, farfar och några till. Efter cirka en månad fick vi transfer till Gullspång. Där bodde jag med min syster hos min faster fram till vintern 93. Då fick vi våra uppehållstillstånd. Kort därpå flyttade jag tillbaka till

⁴ Jablanica – en stad i Bosnien-Hercegovina nära Mostar.

⁵ 1992

Göteborg. De första månaderna av min vistelse i Sverige var jag på mycket dåligt humör. Jag kände stark frustration och hade olust mot allt detta. Med tiden började jag förstå att jag inte kunde åka tillbaka så jag började lära mig svenska på egen hand.

Samirs resa till Sverige sker under lite annorlunda förhållanden än de andra intervjupersonernas. Han kommer på besök till sin faster men är tvungen att stanna längre än planerat. Det intressanta i hans historia är hans sätt att berätta. Han följer inte händelserna kronologiskt utan hoppar i tid mellan det som skedde i Bosnien före flykten och det som hände i Sverige under de första månaderna. Han berättar och fyller i luckor med tidigare händelser. Det som är specifikt för Samirs historia är det att hans vistelse i Sverige var tänkt att vara tillfällig men att han blev tvungen att stanna under än längre tid. En mycket intressant aspekt av Samirs berättelse är hans skildring av de omständigheterna som präglade den första tiden i Sverige. Till en början visste han inte om kriget skulle fortsätta men så småningom blev det ett kallt faktum. Frustrationen, det dåliga humöret och olusten som Samir känner kan vara ett uttryck för det Cullberg (1975) kallar *reaktionsfasen* i ett krisförlopp. Reaktionsfasen kännetecknas av just starka laddningar, känsloreaktioner och skuldkänslor.

5.1.3 Mötet med ljuset och mörkret

Mehmed var värnpliktig i kriget i Bosnien när han bestämde sig för att lämna landet med sin flickvän. Hans mellandestination var, som för många andra bosnier, Slovenien. I Slovenien fick han utföra tunga arbeten för att kunna försörja sig. Så här berättade Mehmed när jag ställde frågan "Hur var det när du kom till Sverige?":

Alla vi har gått igenom en liknande period. Man är mycket glad och mycket nöjd. Jag gladdes att se ljuset när jag såg att allting var belyst. I Bosnien saknade jag ljuset, både i kriget och senare i Slovenien. Jag var mycket glad att jag kom till Sverige eftersom jag faktiskt ville komma till Sverige. Jag visste rätt mycket om Sverige då jag tidigare hade läst vissa författare, Strindberg och Selma. Jag hade förkunskaper om Sverige. Vi ansåg att Sverige var, efter Nederländerna, det land där vi skulle kunna tänka oss att bo. Så jag kom dit jag ville och var glad att jag lämnade Slovenien där jag grävde kanaler. I Slovenien fördrev jag tiden med att arbeta och tjäna pengar... för jag hade inga pengar. Jag grävde diken och läste Freud⁶. Jag grävde diken och på rasterna läste jag Krleza⁷. Alla skrattade åt mig. Mehmed, bosnier, har kommit till Slovenien för att gräva diken, så som det bör sig vara, och läser [skrattar]. När jag kom hit tyckte jag om landet eftersom jag var van vid annat i Slovenien. Det gladdde mig att i detta land fanns inga tiggare. Det finns mycket få tiggare även idag. Även de som tigger här i Sverige har fått något men har inte kunnat behålla det. Därför har de hamnat på gatan. Det var någon slags inre tillfredsställelse att veta det.

Mehmed liknar sitt möte med Sverige vid ett möte med ljus. Möte med Sverige innebar ett möte med något positivt, en befrielse, en ny trygghet. Varför berättar Mehmed om Sveriges tiggare? Poängen med hans berättelse kan vara att han vill, genom att nämna frånvaro av tiggare, förstärka sin egen upplevelse av trygghet vid ankomsten. I ett land som saknar tiggare kan man aldrig vara nödställd. Mehmed säger att de få tiggare som finns i Sverige har fått en chans i livet men inte lyckats behålla den. Min uppfattning är att det han egentligen försöker säga är att om man är tillräckligt smart och utnyttjar sina chanser här i livet slipper man hamna så lågt på samhällstrappan så att man behöver tigga eller vara beroende av andra. På ett sätt kan detta uppfattas som en introduktion till hans fortsatta liv där han bestämde sig för att

⁶ Sigmund Freud - Österrisk psykoanalytiker (1856-1939)

⁷ Miroslav Krleza - Kroatisk författare (1891-1983)

göra någonting åt den chansen han fick i Sverige. En intressant aspekt i Mehmeds berättelse är hans inställning till flytten till Sverige där han vill skildra den så som om det hade funnits ett val och ett beslut i bakgrunden. Detta kan tolkas som ett försök att ge en bild av kontroll över sitt eget liv; en kontroll som kanske inte ens existerade då flytten från Slovenien skedde.

En stark dimension i Mehmeds berättande är självpresentationen där han försöker förmedla sin personlighet till lyssnaren och visa hur hans intellektuella intressen legat i konflikt till det liv han levde i Slovenien. Berättelsen ger en beskrivning av en dissonans mellan hans egen självuppfattning och andras uppfattning av honom på den tiden. Identitetsbilden har redan i Slovenien satts i gungning.

Efter ljuset kom mörkret som Mehmed beskriver så här:

Efter detta kom en chock när jag blev slagen av ett posttraumatiskt efterkrigssyndrom. Jag hade många problem med mig själv, jättestora problem, när jag upptäckte att jag som människa var mycket liten och sårbar, och att allt det som jag genomlevde under den tid jag var i kriget och det jag såg där, att allt det där hann ikapp mig här i Sverige. Så precis när jag kom hit och sa till mig själv: "OK, här ska jag vara, här ska jag bo", då slog det. Jag hade otroligt många problem, med... vad vet jag... alla de där klassiska efterkrigssymtom, sömnlöshet, hjärtarytmi... ångest. Jag gick igenom allt det där. Hemskt. Allt det jag såg i kriget, alla dagar utan mat, alla döda människor jag såg och alla döda människor jag fraktade... eftersom det var mest det jag gjorde... alla dessa bilder hann ikapp mig. Jag trodde att jag redan hade bearbetat det, att allt det där hade gått över... men först när jag kände en trygghet och frihet här i Sverige först då kunde alla dessa bilder komma tillbaka. Det är säkert någon slags försvarsmekanism som lyckas hålla det där borta, du vet. Det placeras i en liten vrå i vårt inre. Och först när du tillåter det att utveckla sig, så som det bör göra, att låta det bearbetas... Denna kris varade under ett halvår. Jag gick till läkare också... det hjälpte inte... tills jag förstod att det var bara jag själv som kunde lösa det. Ingen annan kan hjälpa mig förrän jag själv tillåter mig att gå igenom allt detta. Det viktiga var inte det som inträffade utan det hur jag själv skulle se på det som inträffade. Hur ska jag nu kunna dra lärdomar ur det som hände med mig och hur ska jag kunna lära mig någonting ur allt detta? I Slovenien hade jag inte tid att reflektera. Jag hade inga pengar och var tvungen att jobba. Jag jobbade från morgon till kväll, grävde, plockade, rensade ogräs... gjorde hemska, fysiskt krävande jobb, för väldigt lite pengar.

Mehmeds berättelser om det som inträffade efter hans ankomst till Sverige är starka. Hans erfarenheter av kriget, som i sig är en stark och betydelsefull episod i hans liv, har legat i medvetandes vrå och bara väntat på att ge sig till känna. Reparationsfasen (Cullberg, 1975) inträffade först när Mehmed kom till Sverige och kände en inre trygghet. Han vacklade och växlade mellan reaktionsfasen och reparationsfasen under en ganska lång tid. Efter ett halvt år började han repareras och acceptera det som hänt. Den känslomässiga energin började då riktas mot framtiden i stället för mot det förflutna (Cullberg, 1975; Franzén, 2003). Mehmeds inställning till sin situation är intressant då han söker lärdomar i det som hänt. Även Franzén (2003, p.46) menar att "en genomarbetad kris kan innebära ökad mognad som människa och ge en grund för ett rikare liv". En viktig detalj i hans historia är hans upprepande berättande om förhållandena i Slovenien och det hårda jobbet där. Dessa verkar ha lämnat djupa spår i hans inre liv. Det är mycket möjligt att Mehmeds upplevda identitetshot har resulterat i isoleering av känslor och olika psykosomatiska symtom (Breakwell, 1986).

5.1.4 Ett försök att komma tillbaka i livets spår

Zaims fru och son lämnade Bosnien 1992, strax innan kriget flammade upp. Zaim stannade i Sarajevo som soldat i den bosniska armén under mer än två år. Sarajevo var en omringad och avspärrad stad och det var nästan omöjligt att ta sig ut. I början gjorde Zaim inga försök att ta sig ut ur staden, men med tiden blev längtan efter familjen alltför stor och han bestämde sig till slut för att lämna landet. Zaim berättar om denna period så här:

Hon⁸ kom till Sverige 1992. Jag hade ingen kontakt med dem under två år. Jag skickade dem till Serbien, Kroatien och trodde att kriget skulle pågå under ett par-tre månader som högst. Jag hade fel. Kriget kom att hålla i sig mycket längre. Hon reste till Sverige. Efter två år fick jag ett vykort från henne. Jag hade ingen aning var de var. Det visade sig att de var i Sverige i Växjö. Jättebra, tänkte jag. De var utom fara.

Jag kom till Sverige 1995. Jag hade naturligtvis aldrig kommit hit om de inte hade varit här. Vad ska jag säga? Jag kom från kriget och längtade starkt efter att få börja leva ett normalt liv. Hon kämpade och väntade på att åka tillbaka till Bosnien. När jag kom hit förändrades allting. Vi började tänka på ett annat sätt och började tänka på vad vi skulle göra åt våra liv här i Sverige. Skillnaden mellan livet i Bosnien under kriget och livet här var som himmel och jord; svart och vitt. Här fick jag en känsla att det var igen möjligt att leva normalt. Man tänker automatiskt att här kan det aldrig vara så som det var där nere. Man försöker då på sätt och vis att... förändra sitt liv. I Bosnien tänkte jag hela tiden: När ska detta ta slut? När ska detta ta slut? Man hoppades på att det skulle bli normalt igen, men till slut kunde man inte se slutet på det hela. När jag lämnade Bosnien kände jag att jag hade lämnat ett helvete bakom mig.

Efter två år i en avspärrad stad var Zaims största ambition att börja leva ett normalt liv med sin familj igen. Under tiden Zaim var i Sarajevo längtade både han och hans fru, på var sitt håll, efter en annan plats på jorden. Hans fru bodde i Sverige med en enda framtidstanke, att flytta tillbaka till Bosnien. Zaim var i Sarajevo och hans framtidstanke var att lämna den avspärrade staden och starta ett normalt liv någon annanstans. Det Zaim genomgår i Sverige är en nyorienteringsfas (Cullberg, 1975) i vilken man lägger en svår och bearbetad erfarenhet till sin personlighet och skapar en öppning mot framtiden.

5.1.5 Jag tiggde cigaretter från min onkel

Mellan 1992 och 1996 bodde Elvira i Tyskland. Hon reste dit med sina två kusiner. Hennes erfarenheter berikades av livet i Tyskland vilket i sin tur påverkade hennes liv i Sverige. Om sin flykt från Bosnien berättar Elvira så här:

Jag lämnade mitt hem innan kriget bokstavligen började. Jag lämnade mitt hem den 18 april 1992 med mina två kusiner. Vi åkte buss till Tyskland till min moster. Det var en av de sista bussarna som körde över bron i Slavonski Brod. Inte så långt därpå stängdes bron och öppnades först 2003. Hursomhelst så var det en av de sista bussarna som körde. Vi åkte genom Kroatien. Jag minns de nerbrända husen. Vi åkte genom Österrike och kom så småningom till Tyskland till München där min onkel och en man till från vår by väntade på oss. Min onkel var sedan tidigare bosatt i Tyskland och arbetade där. Denna man jobbade med min onkel och hade en bil. Min onkel hade ingen bil. Och vi kom till Nürnberg. Där väntade min moster och min kusin på oss. De kom ett år tidigare för att bo i Tyskland med min onkel. Och så kom vi tre, jag och mina två kusiner till dem i Tyskland. Deras lägenhet var ännu inte riktigt möblerad. Det var mer

---

⁸ Zaim syftar på sin fru

improviserat och provisoriskt. Några veckor senare blossade kriget upp på riktigt. Attackerna började även på min hemby. De första två månaderna hade jag ingen kontakt med min familj. Telefonlinjer var avstängda. Folk började sedan komma ut ur Bosnien, till Kroatien. De mina började också komma ut, en efter en. Efter 5-6 månader, till hösten, var alla ute och bodde i Zagreb. Först kom min mamma och min äldre syster med sin son ut. Sedan kom min bror. Han var minderårig så han var inte värnpliktig. Sedan kom min far ut och till slut min svåger.

Kriget har ännu inte börjat i Bosnien men i Kroatien är det i full fart. Det är först på sin resa genom Kroatien som Elvira upplever kriget, genom de nerbrända husen hon ser längs vägen. Poäng med hennes berättelse är att understryka vilka konsekvenser det förde med sig att stanna i Bosnien. Hon hann precis lämna landet och de övriga som var kvar fick stanna i ytterligare 5-6 månader. De utsattes för krig och förföljelser, de kunde inte ens lämna landet samtidigt. En viktig aspekt i Elviras berättelse är att hon kommer ihåg exakta datum och andra detaljer som etsats sig fast i hennes minne som viktiga detaljer i hennes liv som inte kan glömmas bort.

På min fråga ”Vad gjorde du i Tyskland?” svarade Elvira så här:

Jag tiggde cigaretter från min onkel [skrattar]. Vad gjorde jag? Jag gjorde ingenting de första veckorna. Sedan hörde vi från min onkels vänner, som var kroater, att en tysk kvinna sökte arbetare till sin restaurang. Min onkel och jag gick till henne. Jag kunde inte ett ord tyska så min onkel pratade med henne och de kom överens om min lön, 800 tyska mark per månad, sex dagar per vecka, en ledig dag, måndag eller tisdag. Mina arbetstider var mellan klockan halv åtta och fem. Jag jobbade i köket, städade, hjälpte vid matlagning, diskade. Samtidigt lärde jag mig tyska. Jag kunde inte läsa några kurser i tyska då för vi räknades fortfarande som turister. Bosnien var inte ett erkänt land och kriget där var inte erkänt som krig. Våra visa gällde bara till juli eller augusti och vi var tvungna att på något sätt förlänga dessa. Eftersom Bosnien-Hercegovina ännu inte hade någon ambassad i Tyskland, och eftersom vi inte ville gå till den jugoslaviska ambassaden, åkte vi till Stuttgart till den kroatiska ambassaden. De tog emot oss mycket fint och förlängde våra visa i de där gamla jugoslaviska passen. Två månader senare erkände Tyskland kriget i Bosnien och vi fick stanna där som flyktingar. Vi fick ett visum som hette Duldung. Vi fick förlänga det var sjätte månad. Vi fick också arbetstillstånd som också förlängdes var sjätte månad.

Elvira vill med sin berättelse beskriva de händelser som har gjort henne oförmögen att påverka sitt liv. Hon var till en ganska stor del beroende av sina släktingars kunskap i tyska och deras gästfrihet, av den kroatiska ambassadens välvilja att förlänga hennes visum och av de politiska omständigheterna som gjorde att hon fick stanna i Tyskland. Detta var en tid då många viktiga händelser ägde rum på det internationella planet. Bosnien-Hercegovina som land blev erkänt av Förenta Nationerna och den Europeiska Unionen. Det stora problemet var att administrationen på statsnivå inte fungerade tillfredsställande eftersom Bosnien saknade ambassader och därmed möjligheten till kontakt med diaspora. Det tog lång tid innan detta började fungera. Elviras egna val präglas i större grad av omständigheterna och andra människors väl- och illvilja. Fortsättning på hennes berättelse vittnar ännu mer om detta.

På restaurangen jobbade jag i en och en halv månad. Problemet var att kvinnan jag jobbade för inte betalade ut min lön efter en månad. Eftersom jag inte fick min lön slutade jag jobba där. De ville bara suga ut och utnyttja en. Min onkel och jag gick till henne ett par gånger tills hon inte gick med på att betala 800 mark, i två omgångar. Jag fick emellertid ett annat jobb. En väninna till min moster som jobbade som städerska på en firma, ringde och berättade att hennes firma söker städerskor och erbjöd

jobbet till min moster. Min moster var inte intresserad att städa heltid, och jag var den enda av dem som inte hade några inkomster. Min onkel hade ett jobb och en bra lön, så de saknade ingenting.

Elvira berättar om den orättvisa behandling som hon utsattes för av sin arbetsgivare. Omständigheterna gjorde att hon fick jobba svart, eftersom hon saknade arbetstillstånd. Hon förväntade sig ändå få betalt för sitt arbete. Elviras erfarenhet var att många småföretagare i Tyskland utnyttjade flyktingar från Bosnien-Hercegovina på detta vis. Flyktingarna jobbade men fick inte betalt, och även om de fick betalt var lönerna förödmjukande låga. Tyskland som land gjorde ytterst lite för att hjälpa flyktingarna ekonomiskt. Flyktingarna fick någon slags turistvisum och var inte tillåtna att arbeta. För att kunna överleva var de tvungna att ta svarta jobb som var ytterst osäkra.

5.1.6 Välkommen till Sverige

Elvira kom till Sverige 1996 då kriget i Bosnien redan var slut och då man kunde komma till Sverige för familjeanknytning. "Hur kom du till Sverige egentligen?", frågade jag.

Min familj var bosatt i Zagreb från sommaren 1992 till våren 1993 som flyktingar. Då hörde dem att man kunde flytta till Sverige men att de behövde pengar. Det var många komplikationer. Min bror hade inget pass och min far var värnpliktig. Efter många om och men kunde de resa till Sverige. De behövde 2500 tyska mark för resan. De pengarna skickade jag till dem... I Sverige fick de uppehållstillstånd inom kort. Lite senare var det möjligt att komma till Sverige för familjeanknytning. Från första början var jag inte intresserad att ansöka utan jag trodde att jag skulle stanna i Tyskland. Med tiden insåg jag att i Tyskland var framtiden oviss, man förlängde sitt visum, man vet varken in eller ut. Jag blev trött på att inte veta var jag står, tiden bara gick utan att någonting hände, man saknade status och bara gick runt i en cirkel. Det var omöjligt att göra någonting av sitt liv. Så jag bestämde mig för att ansöka om anknytning med mina föräldrar.(Elvira)

Elvira berättar om hur hennes familj lyckades till slut ta sig ut ur Kroatien. Kroatien var på den tiden ett krigsdrabbat land och hade inga resurser som kunde användas för att ta hand om flyktingar. För de flesta var Kroatien bara en mellandestination. Tiden i Tyskland var för Elvira ekonomiskt lukrativ och hon kunde bekosta sina familjemedlemmars resa till Sverige. Elvira beskriver den långa tiden i Tyskland som en tid av ovisshet och otrygghet. Enligt Al-Badawi (1998) är det vanligt att förluster av trygghet och förutsägbarhet utlöser stress. Elviras framtid i Tyskland var inte förutsägbar. Hennes strategi var att hantera sin situation genom att ansöka om uppehållstillstånd i Sverige. På det viset skulle livet få någon slags förutsägbar kontinuitet igen.

Jag åkte tåg till Sverige. Jag minns att jag möttes av en underbart solig svensk morgon. Då visste jag inte hur morgnar och sommandagar ser ut här i Sverige. Allting var så ljust och belyst av solsken. Jag minns att tullpatrullen kom in med hundar. Det var mycket kusligt. Det såg ut som i Gestapo-filmerna. Jag trodde att de skulle granska allting, men tulljänstekvinnan tittade ytligt på mitt pass och sa "Välkommen till Sverige". Det kändes mycket lustigt att hon önskade mig välkommen till Sverige. Jag tänkte: "Vad är detta för trevligt folk?". Ute på perrongen, minns jag, fanns inte mycket folk. Min bror väntade på mig i en bil. Det var lustigt att se honom i en bil. Senast jag såg honom var han bara en pojke. Nu körde han bil.

Berättelsens poäng, så som jag tolkar den, är att återskapa den känsla av känslkontraster som Elvira upplevde när hon kom till Sverige. Hennes beskrivning skildrar kontrasten mellan den underbara känslan skapad av en vacker morgon och tullpatrullen med hundar och den kusliga känslan av krigsfilmer. Tullpatrullen väckte säkert många minnen av krigets början. Helt plötsligt kom den efterlängttade och magiska ordet "välkommen". Det var kanske just det här ordet som hon under många år som flykting i Tyskland velat höra. Ett magiskt ord som öppnade en ingång i ett nytt liv.

5.1.7 Summering

Mina informanter berättar om de klassiska symtomen som flyktingar brukar visa efter flykt. Det finns exempelvis känslor av skuld i Samirs berättelse, då han kände stor frustration över att inte kunna resa tillbaka till Bosnien. Mehmed berättade om sina psykiska problem och bearbetningen av dessa. Det är även intressant att flykten för tre av mina flyktingar utspelade sig i två steg. I det första steget flydde de *från* någonting; de flydde från kriget och förföljerserna för att i det andra steget fly *till* någonting - ett eventuellt bättre liv i ett nytt land. Behovet av flykt till någonting utlöstes av dåliga förhållandena efter flykten från Bosnien. Elvira och Mehmed utförde tunga arbeten i Tyskland och Slovenien och utsattes för förnedring; Elvira från sin arbetsgivare, Mehmed från sina arbetskollegor. Zaims beslutsamhet berodde antagligen på hans hårda och tunga soldatliv.

5.2 På vägen till högskola

Beslutet att satsa på högskoleutbildning kom inte plötsligt utan kan ses som en idé som utvecklades under en längre tid. Det första naturliga steget var språkinläringen. I Sverige erbjuds alla nya invandrare en språkutbildning på SFI⁹. Vissa av mina informanter väntade med språkutbildning tills de hade fått uppehållstillstånd. Andra började lära sig svenska på egen hand.

SFI och språkinläring var bara det första steget på vägen till en högskoleutbildning. De flesta av mina informanter saknade studiebevis från hemlandet. För att kunna komma vidare var de tvungna att i Sverige läsa på gymnasieskolan; och några av dem även på grundskolan. De som hade studiebevis fick ändå läsa vissa ämnen på gymnasienivån, som exempelvis svenska eller engelska, ämnen som gav dem grundläggande behörighet för högskoleutbildning.

I detta avsnitt berättar intervjupersonerna om det liv som leder fram till att de väljer en högskoleutbildning. De beskriver tiden på SFI och komvux samt anledningar till att de väljer att studera, men också varför de väljer en viss inriktning.

5.2.1 Att klättra upp för ett berg av språk

De flesta bosnier som kom till Sverige på 1990-talet väntade på sitt uppehållstillstånd i flera månader. Denna tid utnyttjades på olika sätt. Så här berättar Emina när jag ställde frågan "Gick ni inte på någon språkkurs under tiden ni väntade på uppehållstillstånd?":

Nej, vi gick inte i skolan... vi gjorde ingenting alls... vi engagerade oss inte i språket. Kanske var det så att vi inte var tillräckligt motiverade. Det fanns inget tillfälle heller. Först när vi fick uppehållstillstånd och när vi fick lägenhet tänkte jag: Vad gör jag nu? Då är nästa steg att, eftersom vi har fått trygghet i form av lägenhet och uppehållstill-

⁹ Svenska För Invandrare

stånd, lära sig språk. Till dess visste man inte någonting... först när man fick en egen lägenhet och såg det där pappret. Så två månader efter att vi fick uppehållstillstånd började vi på SFI. Språkinläringen gick bra, speciellt med tanke på att vi som kom från Bosnien hade ingen aning hur man lär sig ett nytt språk... vilka processer det handlar om... det såg ut som ett jättelikt berg som vi var tvungna att klättra uppför. Hur ska vi klara av detta, tänkte vi. Det gick bra ändå. Jag var mycket motiverad eftersom det var jätteviktigt för mig att kunna förstå människor runt omkring mig. Det var enerverande att inte kunna förstå när människor pratar. Och vi hade ju fått våra uppehållstillstånd och vi visste ju att vi inte skulle bli utvisade. Vi kände att vi hade en framtid. Så vår första tanke var att lära oss språk. Det var vår största motivation.

I sin berättelse poängterar Emina hur viktigt det är för henne att känna trygghet och att ha framtidsutsikter i Sverige innan hon kan börja lära sig språket. Utan framtid i det nya landet kändes språkinläring som något oviktigt. I nästa steg, när tryggheten kom och när hon insåg att språkmuren var något störande och språkinläringen något existentiellt viktigt, kom behovet av språkinläring att bli mer medvetet uttalat.

5.2.2 Jag läste Lucky Luke

Samir var, som han beskrev, mycket frustrerad och arg när hans liv förändrades och när han "tvingades" stanna i Sverige. Den dagen han förstod att hans liv höll på att förändras och att det inte fanns något återvändo, började han lära sig svenska. Så här berättar han:

I början lyssnade jag mycket på radio. Det gjorde att oron släppte och jag förstod att det inte är konstruktivt att vara arg. Min syster var mycket mer objektiv. När attacker av besvikelse gick över bestämde jag mig för att lära mig svenska. Eftersom jag var myndig hade jag inte rätt att börja på reguljär utbildning. De som var yngre gick på någon slags provisoriska utbildningar. Lärare volontärer anmälde sig för undervisning. Jag gick till biblioteket och lånade Lucky Luke, de där tjocka häftena [skrattar]. Mina släktingar köpte en ordbok till mig och jag började lära mig svenska ett steg i taget. Lite senare förstod jag och några andra som jag umgicks med, att vi, genom våra socialassistenter, kunde begära att gå språkutbildning. Efter många om och men fick vi börja gå en utbildning som baserades på att några svenska volontärer undervisade i svenska, samhälle och datorkunskap. Det hjälpte oss jättemycket. Bara resan med buss till Skövde och tillbaka var en upplevelse. Detta gjorde att våra liv blev mer normala.

Samir beskriver språkinläring som det första naturliga steget i det nya landet. Även Wellros (1998) menar att språkinläring är ett viktigt hjälpmedel som underlättar socialisationsprocessen i den nya miljön. Att läsa Lucky Luke innebar en mjuk övergång mellan något känt (sitt eget modersmål), via något annat känt (en seriefigur) till något nytt och okänt (svenska). Språkinläringen och kultursocialisationen präglas i detta fall av ett möte mellan en känd kultur och en ny, okänd kultur genom en medierande redskap (en seriefigur som är en del av de båda kulturerna). Samirs berättelse avslöjar hur han med tiden i det nya landet lär sig reglerna och de gömda koderna, som till exempel att behöva själv, på egen hand, söka sina rättigheter.

5.2.3 Ett hav av böcker

Elvira behövde inte vänta på uppehållstillstånd efter inresan vilket gjorde att utvecklingen var mycket snabbare. Hon fick en lägenhet och började på SFI några veckor efter inresan. Om SFI berättar hon så här:

Det var en typisk klass med 90 procent bosnier. De flesta var över 50. Jag började lära mig språket, först bokstäver sedan ord. Lärarna försökte förklara vad de olika orden betyder. Jag minns hur en av lärarna försökte förklara ordet "träd" så han pekade ut genom fönstret. Han sa "träd" men alla trodde att han menade fönster eftersom han pekade ju på fönster [skrattar]. Det fanns många komiska situationer. Jag hade en fördel eftersom jag kunde tyska och frågade på tyska om jag inte kunde något ord. Jag använde nästan aldrig lexikon utan lärde mig orden direkt.

Min stora kärlek är läsning av böcker och för mig var det en stor tragedi att komma in på ett bibliotek och se alla dessa tusentals böcker, ett hav av böcker, som var helt gratis, men jag kunde inte läsa dem. Jag lånade en bok, jag minns att det var Danielle Steel [skrattar], och så började jag läsa. Jag förstod vartannat ord. I vilket fall som helst så förstod jag handlingen. Jag var bestämd och läste igenom hela boken. Det tog två månader. Jag läste böcker på detta vis och även om jag inte kunde alla ord lärde jag mig mer och mer och förstod allt mer. Efter tre månader på nivå 1 på SFI flyttades jag till avancerad nivå där jag hade en lärare som hette Susanna och som var mycket glad att träffa någon som verkligen ville lära sig svenska. De flesta gick på SFI för att de måste och de tyckte inte att det var viktigt att lära sig svenska. (Elvira)

Elviras berättelse innehåller en dos av självpresentation där hon vill betona hur viktig inläringen av svenska språket var henne för att kunna behålla kontinuitet i livet. Att kunna fortsätta läsa böcker så som hon brukade göra var ett viktigt mål som hon eftersträvade. Just denna relation till böcker och läsning kan ses som en viktig förutsättning som möjliggör en utveckling på den intellektuella och den akademiska planen. Elvira ser sig också som en av dem i språkklassen som var mest angelägna att lära sig svenska. Detta ger en positiv självbild och övertygelse om att hon både vill och kan klara av mer i livet. Genom att få en bekräftelse från andra om sina förmågor kunde hon lättare se sig själv i en roll där hon presterar. I just hennes fall är lärarbekräftelsen en mycket viktig framgångsdrivande faktor (Cummins, 1996).

Att många andra inte var intresserade att lära sig svenska kan bero på deras ålder. Anledningen kan också vara att många flyktingar från Bosnien befann sig inför ett vägskäl åren 1996-97. Kriget var slut och många började fundera på att återvända hem. Svenska var inte lika viktigt längre.

5.2.4 Jag kunde se mig själv i andra scenarier

Samir hade redan i Bosnien planer på att läsa på högskola. På gymnasiet i hemlandet läste han natur och matematik och det självklara valet för universitetsutbildning stod mellan elektroteknik och matematik. Studier på högskola i Sverige var inte en självklarhet för honom utan var ett resultat av en rad olika omständigheter. Han berättar så här:

När vi fick uppehållstillstånd ville vi flytta till Göteborg. Vi ville bo närmare våra släktingar. Vi flyttade och jag började på SFI. Efter mindre än tre veckor gjorde jag ett språktest och blev godkänd. Allt detta jag berättar nu var inte så planerat som det låter. Händelserna i privatlivet hade påverkan på allt det som hände - att jag flyttade till Göteborg, att jag började studera och så vidare. Att börja studera var inte en del av livet som jag planerade och som var helt oberoende av allt annat, utan många andra omständigheter påverkade mina val. Det var på grund av dessa omständigheter som jag valde det jag valde och inte något annat. I vilket fall som helst, när jag var klar med SFI fanns det två alternativ: att inte göra någonting alls eller att börja studera, eftersom för oss som kunde så lite svenska fanns inga lediga jobb.

Med denna berättelse försöker Samir säga hur beslutet att studera inte kan ses som en isolerad händelse i hans liv som är helt oberoende av allt annat som hände. Samtidigt, utan att berätta om dem, poängterar Samir att stora och viktiga saker hände i hans liv. Dessa händelser gjorde att han flyttade och började studera. Det val han beskriver, valet mellan att inte göra någonting och att utbilda sig är inte det ända självklara valet. Det som framträder i Samirs berättelse utan att vara sagt är att han inte överväger ett alternativ att söka ett okvalificerat jobb. Okvalificerade jobb kräver inte några avancerade kunskaper i svenska. Samir syftar däremot på jobb som kräver goda språkkunskaper. Fortsättningen på hans berättelse avslöjar att studier inte var ett självklart val utan att även andra arrangemang i livet kunde vara lika meningsfulla.

Jag måste dock säga att detta jag säger nu är hypotetiskt. Ingen erbjöd ett jobb till mig då. Om någon hade erbjudit ett jobb och en lön på 20 000 kronor då hade jag kanske accepterat. Mina föräldrar var i Bosnien och jag hade då kunnat hjälpa dem ekonomiskt. Detta betyder att jag inte valde studier för att jag såg det som en enda sak som jag ville göra i livet då. Jag kunde definitivt föreställa mig i andra scenarier. (Samir)

Här uttrycker Samir hur relationen till hemlandet och föräldrarna som var kvar i Bosnien och behövde hjälp, styrde hans val. Ekonomisk trygghet är viktig. Den är naturligtvis även viktig för Samir. Hans val hade sett annorlunda ut om han hade erbjudits ett bra jobb och en bra lön. Valet att studera kan då ur ett annat perspektiv ses som investering i det egna humankapitalet (Rooth, 1999; McMahan & Wagner, 1981). Samir berättar följande:

Mina föräldrar skickade mitt avgångsbetyg till mig. För att kunna få svenskt gymnasiebetyg från behövde jag läsa matematik för att höja mitt betyg och engelska. Då upptäckte jag CSN. Jag visste inte att en sådan institution var möjlig. Det var en alternativ inkomstkälla jämfört med socialen. Så jag började studera på Komvux.

I denna korta berättelse uttrycker Samir vikten av den upplevda ekonomiska tryggheten. CSN lånet såg han som en alternativ inkomstkälla som kunde höja hans sociala status. Det finns en tydlig statusskillnad mellan att leva på socialbidrag och att ta studielån. Som student investerar man i sitt eget liv genom att utbilda sig.

Jag läste två terminer på Komvux. Jag blev ganska trött på den. Man behövde inte anstränga sig för mycket. Jag läste Svenska A. Jag behövde Svenska B för att kunna fortsätta läsa på högskola. Alternativt kunde jag göra rikstest i Svenska B. Jag gjorde rikstestet och klarade det. Efter ett och ett halvt år på komvux uppfyllde jag kraven för att kunna fortsätta på högskola.

Samir poängterar med sin berättelse hur komvux-utbildningen inte var svår för honom. Detta kan ses som ett bevis som stärker hans självkänsla. Att han klarade rikstest i svenska kom som en ytterligare bekräftelse på att förmågan att studera finns.

”Hur kom det sig att du valde just datalogi?”, frågade jag.

Jag läste natur och matematik på gymnasiet i Bosnien. Matematik kunde jag. I Bosnien skulle jag välja mellan elektroteknik och matematik. I Sverige tänkte jag inte på någonting annat utan dessa ämnen var det jag var intresserad av.

Samir valde en utbildning som säkrade en kontinuitet i hans liv. Han funderade inte på andra alternativ utan de ämnena han kände sig trygg i, de tekniska ämnen och datorer, var ett självklart val.

”Var läste du på högskola?”, var min fråga till Samir.

Jag bodde i Göteborg. Jag bodde med de jag bodde med och umgicks med de jag umgicks med. Jag kom till en punkt i livet där jag kunde välja vilken högskola jag skulle läsa på. Jag hade ingen aning hur man ansöker till högskola. Jag frågade ingen. Så småningom upptäckte jag VHS. Jag visste inte ens att man kunde läsa enskilda kurser, utan jag såg i VHS broschyr att det fanns program och jag såg att det fanns program om datorkunskap. Den våren 1996, när jag skulle börja studera, det ända programmet som hade med datorer att göra gick i Lund. Alla de andra började på hösten. Jag kunde inte vänta. Eftersom jag inte visste att man kunde läsa enskilda kurser, skickade jag ansökan till Lund. Jag var mycket osäker när jag skickade ansökan, jag var inte säker om jag verkligen ville flytta till Lund utan jag ville helt enkelt se hur det fungerade och om jag kan bli antagen. (Samir)

En viktig dimension i Samirs berättelse är hans sätt att beskriva den osäkerhet som fanns bakom hans beslut. Flytten till Lund var ingen eftertraktad förändring och en ny separation från familjen var ett stort och tungt steg. Om Samir hade vetat att han kunde läsa enskilda kurser i Göteborg hade han inte behövt flytta. En ny aspekt öppnar sig i Samirs berättelses sista mening. Han säger att han ville se hur det fungerade att söka utbildning och om han kunde bli antagen. Betyder det att Samir kände osäkerhet inför sina förmågor att prestera i det nya landet? Att bli antagen på ett renommerat universitet skulle vara en viktig bekräftelse på Samirs värde och förmågor.

5.2.5 Ett nytt vägskäl

Efter slutförd utbildning i datalogi blev Samir anställd och har haft tillsvidareanställning sedan dess. En intressant sak hände under det senaste året. Samir har börjat studera sociologi och pedagogik på distans. Jag frågade honom ”Varifrån kom idén att studera sociologi och pedagogik?” Samir svarade så här:

Det är en helt annan historia nu. Jag vet inte om det är ett resultat av att jag har träffat nya människor och fått nya erfarenheter. Människor förändras och jag har förändrats med och har andra intressen och åsikter. Även om jag är medveten att ett arbete är bara ett arbete, skulle jag gärna vilja gå till jobbet med hoppet om att jag kan förändra världen. Jag skulle gärna vilja jobba med någonting som jag verkligen är intresserad av och som jag tycker är viktigt här i livet. Jag har svårt att övertyga mig om att det jag gör idag är viktigt för varje människa. Jag kan bara ljuga för mig själv. Jag anser att varje människa bör försöka sträva efter att förändra sitt liv om hon inte är nöjd och försöka förändra saker och ting i sin omgivning. Många stora visioner som skulle förändra världen blev aldrig realiserade men de var mycket viktiga för att mänskligheten skulle ta ett litet steg framåt. Så är det med ens privatliv också.

Nu när Samir har fått nya erfarenheter har han börjat sträva efter självförverkligande. Han finns inför ett nytt vägskäl i livet och försöker förändra sin inriktning och sina levnadsvillkor. Även denna gång använder han högskoleutbildning för att avancera.

5.2.6 Jag har alltid varit duktig i skolan

Elvira var klar med SFI i juli 97. Bara en månad senare började hon på Komvux. När jag frågar henne ”Varför Komvux?”, berättar hon så här:

Jag ville skaffa mig gymnasieutbildning, egentligen ville jag skaffa mig en utbildning, vilken som helst, eftersom jag inte hade betygsdokument från Bosnien med mig. I Bosnien läste jag elektroteknik på gymnasiet. Egentligen så var jag aldrig intresserad av ämnet så jag tänkte: Även om jag hade haft mina betyg från Bosnien så hade jag inte varit intresserad av att jobba med elektroteknik.

Komvux-utbildningen var enligt Elviras berättelse en öppning mot att läsa något nytt och styra om sin karriär. I Bosnien läste hon på ett gymnasieprogram som hon egentligen inte var intresserad av. Valet av gymnasieutbildning i Bosnien var medvetet men styrdes av att Elvira var en utmärkande elev på grundskolan. Av min egen erfarenhet från Bosnien vet jag att det ”mest normala” för elever med höga grundskolebetyg var att välja tekniska gymnasieutbildningar, framförallt elektro- och maskintekniska linjer. Höga grundskolebetyg ställde höga krav på val av gymnasieutbildning.

I Bosnien hade jag planer på att börja läsa på högskola men inte inom elektroteknik utan litteratur. Min familj hade tyvärr inte ekonomiska möjligheter att skicka mig till universitet. Önskan att läsa på högskola har jag haft sedan länge. Jag har alltid varit duktig i skolan och jag har alltid tyckt om att läsa.

Elvira beskriver i denna korta berättelse hur dåliga ekonomiska förhållanden som fanns i hennes familj i Bosnien hindrade henne från att studera. I Sverige öppnar sig nya möjligheter eftersom hon kan få sin ekonomi tryggad under studierna genom lån från CSN. Samtidigt kan hon välja sin skolkarriär utifrån sina egna intressen och på det sättet nå en efterlängtat självförverkligande. En intressant aspekt öppnar sig i det Elvira säger i citatets sista mening. Hon har alltid varit duktig i skolan och hon har alltid tyckt om att läsa. Att börja läsa på högskola handlar även om att tro på sina egna förmågor. Kan jag verkligen slutföra det jag tänker på-börja? Vet man att man alltid har varit duktig i skolan finns det ingen anledning att tveka. Det är en a priori trygghet som påverkar Elviras inställning till studierna.

På min fråga ”När under komvux-utbildningen bestämde du dig för vad du ska läsa?” svarar Elvira så här:

Jag tänkte rätt mycket på vad jag skulle studera. Jag visste att jag var intresserad av något humanistiskt, socionom eller socialomsorg. Jag tänkte inte så mycket på medicin. Jag tänkte att, oavsett vad jag blir intresserad av senare visste jag att jag skulle under min tid på Komvux mogna och så småningom inse vad jag vill. Med tiden skulle jag skaffa mig kompetens så jag kunde söka vilken utbildning som helst. Jag läste alla ämnen på komvux och på det viset täckte alla optioner. Jag bestämde mig för att slutföra komvux med de bästa möjliga betygen.

Elvira berättar om sina tydliga mål och krav hon ställde på sig själv. Studierna gav henne möjlighet till nyorientering i livet. Klara uppfattningar om vad som skulle kunna vara intressant fanns inte under tiden hon läste på Komvux. Det var först när hon kom i kontakt med arbetslivet som hon började inse vad som skulle kunna vara intressant att arbeta med.

”Hur bestämde du dig för att läsa till sjuksköterska?” frågade jag.

Under tiden jag läste på Komvux fick jag studiebidrag från CSN. På sommaren kunde inte arbetsförmedlingen ställa några arbetskrav på mig. Jag sökte jobb under somrarna på egen hand. Mitt första sommarjobb var på ett ålderdomshem och det var min första kontakt med den svenska vården. Många tjejer jag kände upplevde jobb på ålderdomshem som något svårt och något som de ibland känner äckel för. Jag tyckte

tvärtom att det var skönt att jobba med äldre människor. Jag såg dessa människor inte som patienter utan som personer som har blivit gamla men som tidigare hade haft ett liv men blivit tvungna att leva i ett ålderdomshem. När jag gifte mig och flyttade jobbade jag två somrar som personlig assistent och en sommar på ett ålderdomshem. Ju mer kontakt jag fick med vården desto mer tyckte jag att det var ett fint yrke och att det förmodligen var någonting för mig och min karriär. Tre år efter slutförd komvux och två födda barn började jag studera. (Elvira)

Här beskriver Elvira vilka skillnader som finns mellan henne och många andra som kommer i kontakt med äldreomsorg och vård. Poängen med Elviras berättelse är att förklara vilka grundläggande krav som ställs på en sjuksköterska. En av de viktigaste personliga egenskaperna för en sjuksköterska är förmågan att visa empati. Elvira betonar hur hon "känner med" de äldre och hur hon har förmågan att se dem ur deras eget perspektiv och med deras egna ögon. På detta sätt blir det tydligt, även ur det narrativa perspektivet och i enlighet med det jag sa tidigare, hur vi varje gång när vi berättar en personlig historia utforskar våra erfarenheter och våra potentialer och försöker medvetandegöra dessa. Elvira gör just detta med sitt berättande, hon medvetandegör sina egen förmåga till empati och ställer den i kontrast till andra människor som inte har denna förmåga.

Elviras berättelse fortsätter:

I Tyskland jobbade jag som städerska. Jag var stolt över att kunna tjäna min egen lön men det var inte ett yrke som jag skulle vilja ha hela mitt liv. Det var jag inte alls intresserad av. Det var under min värdighet att städa eftersom jag visste att jag kunde mer och bättre. I Sverige fick jag möjlighet till att utbilda mig och att nå något bättre i livet.

Elvira är medveten om sina förmågor och strävar efter att ge sitt liv en annan status. På samma gång anar man i hennes berättelse ett sökande efter respekt och värde. Att vara städerska uppfattades inte av Elvira som ett värdigt yrke. Hon är medveten om att hon kan mer och bättre. Flyktingskap förändrade hennes status till det sämre och det var viktigt att återställa den genom att förverkliga sig själv. Hennes situation handlar även om en identitetskonflikt som skulle lösas. Det ingick inte i hennes självbild att vara städerska. Vågar jag gå ännu längre och hävda att hennes flytt från Tyskland var ett första steg att lösa denna identitetskonflikt?

5.2.7 Jag har berättat samma historia under hela mitt liv

Mehmed gick den "klassiska" vägen genom det svenska utbildningssystemet; först SFI, därefter komvux och till slut högskola. På högskolan valde han att läsa socialpedagogik, men det var inte ett självklart val för honom. Före kriget i Bosnien började han på högskola och läste elektroteknik. Han hade begåvning för matematik och vann flera matematiktävlingar i Bosnien. Elektroteknik kändes som ett naturligt val för honom, dock inte det mest intressanta. Även i Sverige hade han planer på att studera elektroteknik. Han tyckte att det skulle vara enklast med tanke på att han var en utlänning och att hans språkkunskaper var alltför dåliga. Mehmed berättar:

Det känns som om jag hela mitt liv har berättat samma historia. När jag var liten utvecklade jag en reflex att skydda de svaga och de som finns i minoritet. I orten där jag bodde i Bosnien gick jag i en skola där barn från omkringliggande byar läste. Min uppgift var att skydda dessa barn från elaka stadsbor. Dessa barn gick till fots 5-6 kilometer för att ta sig till skolan; 12 kilometers fotvandring varje dag. När de kom till

min hemort blev de retade och mobbade av mina grannpojkar. Jag beskyddade dessa barn hela tiden. Jag beskyddade även Zigenare och homosexuella. Att jag valde att studera ser jag inte som en konsekvens av kriget, men kriget kanske förstärkte dessa känslor jag hade. Jag har aldrig brytt mig om det materiella i livet, allt det jag kan röra vid, det har aldrig varit intressant för mig. Andra saker var mycket viktigare, det mellanmänskliga, det sociala, vad det betyder att vara människa nu i denna kontext, vad det betyder att vara människa i en kontext där någon är manipulator, hur kan jag förhindra det, hur jag kan beskydda de utsatta? Som om jag hela mitt liv har berättat samma historia. Jag har bara bytt kontext. Ena dagen försvarar jag judar eftersom de är i minoritet, andra dagen försvarar jag palestinier för de är i minoritet. Jag har byggt upp denna reflex. I Sverige finns andra kontexter som har skapat nya former.

Mehmeds försöker med sin berättelse att, förutom att göra en självpresentation, medvetandegöra sina kvaliteter, insikter och förmågor som har bidragit till valet av högskoleutbildning. Han beskriver sin personlighet som ”beskyddande” och socialt medveten. Dessa personlighetsdrag, som han kallar för ”reflex” utvecklades tidigt i hans liv. Mehmeds val att läsa socialpedagogik är resultat av hans medvetenhet om detta personlighetsdrag. Hans förmåga att bry sig om andra människor och hans krigserfarenheter samt hans invandrarskap, som ger en helt ny dimension till hans förmåga att visa empati, har förenats genom en högskoleutbildning till något samhällsnyttigt. I Sverige ingår Mehmed i nya kontexter och använder sina förmågor under nya förutsättningar. Idag jobbar han som integrationssamordnare och utnyttjar sina förmågor och insikter maximalt.

”Varför ska man utbilda sig överhuvudtaget?”, frågade jag Mehmed. Han svarade följande:

Det svenska samhället har blivit allt mer komplext. Det finns inga jobb om du endast har gymnasieutbildning. Man är därför tvungen att förbereda sig för ett samhälle som är allt mer komplext och globalt, som har nya relationer där de klassiska fabriksarbetsplatser försvinner, där Sverige är ett tjänsteland och där den stora delen av samhället blir en tjänstesektor. Det är en av sakerna som driver en; att vara säkrare på att få jobb och att bli ekonomiskt oberoende. En annan sak är att den bästa investering är att investera i sig själv. Man tjänar mest långsiktigt. Samtidigt får man chans att engagera sig i de saker som är viktiga för en själv. Man kan uppnå detta utan att utbilda sig men när man har utbildat sig blir det mycket lättare att ifrågasätta vissa saker i samhället, man är mycket mer förberedd. Skolan ger vissa grunder som man kan bygga på.

Ekonomisk trygghet och framtidstrygghet samt anpassning till samhällets villkor och förutsättningar är enligt Mehmeds berättelse några av de faktorerna som påverkade hans val att studera. Dessa faktorer handlar om yttre motivation. Enligt Persson (2003) kännetecknas den ekonomiska processen av ”att arbetsmarknaden och högre nivåer i utbildningssystemet framställs ... som ett system av nödvändigheter” som bör eftersträvas. Den andra viktiga faktorn är den inre motivationen som kommer från vetskapen om att investering i kunskap är en bra investering i sig själv.

När jag frågade Mehmed om hur han kom på idén att börja studera, berättade han så här:

Det finns alltid två vägar. Antingen utbildar man sig till att göra något man verkligen vill syssla med eller så arbetar man med något annat konkret där ingen högre utbildning krävs. Det här dilemmat fanns och var inte helt klart. Jag tänkte inte: Jag ska studera! Det fanns ingen imperativ på det viset. Jag hade problem för jag kunde inte engelska och för att kunna studera var jag tvungen att lära mig både svenska och engelska och få gymnasiebetyg i båda. Det kändes som ett omöjligt företag för mig att genomföra. Jag hade dock en lärarinna på SFI som tyckte att jag hade mycket potenti-

al. En gång skrev jag: "Jag är inte en uthållig figur, duger ej mycket till". Hon sa till mig: "Du får inte säga så!" Jag trodde faktiskt att jag kunde genomföra nästan vad som helst men kombinationen mellan dessa två språk kändes som omöjlig. Lärarinnan fixade så att jag kunde läsa en intensiv kurs i engelska. Kursen var mot alla normer och regler. Vi skulle genomföra alla kurser i engelska på ett och ett halvt år. Det var en science fiction för mig och jag var mycket skeptisk. Jag har aldrig trott att jag har språktalang. Under tiden fick jag ett jobberbjudande från en vän som bor i Värnamo. Han skickade ett brev till mig där det stod: Flytta hit så kan du börja jobba direkt. Vi tillverkar detaljer för Ericsson, ingen utbildning behövs, du behöver bara kunna lite svenska. Jag fick välja och valde att tacka nej till jobbet. Jag tror att det som påverkade mitt beslut var också lärarinnan som trodde på mig och som gjorde en specialkurs i engelska för mig. Jag satsade allt jag kunde för att klara denna kurs och jag lyckades.

Även Mehmed uttrycker hur bekräftelse från andra viktiga personer kan höja självförtroendet. Mehmeds berättelse vittnar också om hur han först kände sig otillräcklig för att efter lärarinnans uppmuntran bestämma sig för att tacka nej till fabriksjobbet och gå hela vägen till och genom högskolan. Mehmeds berättelse visar också hur självförtroende kan byggas upp om man lyckas klara uppgifter som från början känns omöjliga.

"Hur kommer det sig att du valde sociologi och socialpedagogik?", frågade jag Mehmed som svarade så här:

Jag tror att det kom naturligt. Jag tror att bosnier har en fördel jämfört med många andra grupper i Sverige. Det är en sak som vi egentligen inte själva är medvetna om, det är en riktig skatt. Om man är från Bosnien och om man reser till exempelvis Iran och ser människor be i en moské, så tycker man att det är ok, så gör de och det är ok. Om man reser till London och ser att där finns andra människor och att de är kristna, så säger man ok, det är inget konstigt. Oavsett vart man reser och var man är så accepterar man den livsstil som råder där som normal. Under de senaste par tre hundra åren har vi i Bosnien sett moskéer och kyrkor, och människor av olika slag, judar, muslimer och kristna och allt är normalt för oss. Vi har i Bosnien utvecklat en samlevnadskultur som idag är helt förstörd. Jag har sett en uppgift som säger att när man jämför integrationsgrad i olika länder så ligger bosnier högst upp på listan. Vi är kapabla att göra många bra saker överallt utom i vårt hemland. Vi levde i någon slags mångfald. Det fanns inte endast en enda norm utan det fanns många olika normer. Jag har lyckats behålla detta inom mig och jag tillåter inte att någon reducerar mig till något statiskt utan jag vill kunna veta om min egen identitet och samtidigt tycka att det är superbra att vara med människor som har andra identiteter.

Mehmeds berättelse återspeglar hans nationella känsla och hans nationella identitet. Bosnisk identitet är komplex och kan inte reduceras till något enkelriktat och statiskt, menar han. Den bosniska nationella identiteten är varken kopplad till en gemensam religion eller till en gemensam och odelbar historia utan är kopplad till ett antal olika religioner och ett antal olika historier. Den bosniska nationalidentiteten är därför, till skillnad från många andra nationalidentiteter, präglad av ett antal olika nivåer. Mehmeds berättelse kan även ses som en mänsklig reflektion över den situation i vilken han finns. Franzén (2003) menar att om konflikten mellan den personliga identiteten och den kollektiva identiteten är alltför stor kommer det att uppstå en identitetskris. Skillnaden mellan att välja sin egen identitet och att få den påklitråd av andra är stor och invandrare, och Mehmed för den delen, kan uppleva denna konflikt mycket intensivt. Man kan uppleva denna identitetskonflikt och kategorisering i en konstruerad grupp "invandrare" som bortrövande av den egna identiteten (Franzén, 2003). Mehmeds verbala reaktion på detta hot är att han inte tillåter att någon reducerar honom till något statiskt utan han vill veta av sin egen identitet och samtidigt trivas bland andra identite-

ter. När den gamla identiteten och de gamla värderingarna inte är tillräckliga (Frykman, 1988) måste man göra någonting med sin egen identitet. I Mehmeds fall sker en anpassning genom att han försöker göra sina värderingar och identitetsdimensioner samhällsnyttiga. Ett multikulturellt samhälle kräver egentligen samhällsanpassning från de individer som inte har Mehmeds förmåga att se mångfald som något positivt.

5.2.8 Jag ville börja leva ett normalt liv

Efter ankomsten till Sverige och mötet med sin familj hade Zaim som ett primärt mål att börja leva ett normalt liv. Som alla andra läste han svenska på SFI först. Där fick han sin första kontakt med det svenska språket. Han berättar så här:

Jag började på SFI och började lära mig svenska. När jag kom hit tänkte jag "Vad är detta för språk?" (skrattar). Det var de första intrycken. Nå, efter 5-6 månader lärde jag mig tillräckligt svenska för att kunna klara mig själv utan problem. Då började jag fundera på vad som skulle vara bäst att göra av mitt liv. Jag bestämde mig ganska tidigt för att studera. Har man utbildning kan man hitta en bättre plats, bättre jobb, bättre allt. Efter SFI gick jag först på gymnasiet och kompletterade med ämnen jag behövde för grundläggande behörighet. 1997 blev jag antagen på BTH¹⁰, data- och telekommunikation. Det var svårt. Vi pendlade i tre och ett halvt år från Olofström.

Jag frågade: "Läste du på högskola i Bosnien?"

Zaim: Ja, jag läste på handelshögskolan och efter det jobbade jag på landets centrala statistiska byrå. Jag var tjänsteman. Det var ett bra jobb. Jag gjorde statistiska rapporter för hela Bosnien-Hercegovina, för industrin, ekonomin och så vidare. Vi hade ett bra normalt liv. Min fru hade ett fint jobb. Vi var helt enkelt normala. Vi hade fina löner.

Då ställde jag frågan: "Fick ni ett normalt liv när ni kom till Sverige?"

Zaim: Det var långt ifrån ett normalt liv. Du vet ungefär hur det var. Min fru försökte klara sig på alla sätt och vis. Hon bara väntade på att återvända till Bosnien. När jag kom hit blev det lite annorlunda. Vi började tänka på ett annat sätt. Vi började tänka på här. Vi visste att vi inte kunde återvända. Jag valde att studera och nu efter 10 år jobbar jag och lever ett normalt liv, har köpt ett hus...

Zaims berättelse avslöjar hur han vill uppnå kontinuitet genom att försöka "återställa" livet till en liknande status som det hade före kriget. Det verkar som om han med sin berättelse vill poängtera hur han eftersträvar ett normalt liv under de förutsättningar som finns tillgängliga. Zaim var akademiker redan när han kom till Sverige. Hans utbildning från Bosnien hade inte mycket värde här vilket gjorde att han behövde studera på nytt. Hans samhällsstatus har i och med flykt förändrats och det var viktigt att återställa den till samma nivå där den var före kriget. Högskoleutbildningen som resurs möjliggjorde en klassresa tillbaka till den ursprungliga nivån (Trondman, 1994).

Det som kommer fram i Zaims berättelse utan att vara sagt är att han eftersträvar en ekonomisk trygghet och att han ser sin vunna ekonomiska trygghet och status (köpt hus, jobb osv.) som ett direkt resultat av högskoleutbildningen. Högskolestudier kan ses som Zaims investering i eget humankapital. Zaim hade således vissa förväntningar på belöningar som väntade

¹⁰ Blekinge Tekniska Högskola

efter avslutade studier. Lauer (2002) visade hur en hög studiemotivation är kopplad till de förväntade ekonomiska belöningarna.

Jag var intresserad att veta varför Zaim valde att studera på data- telekomprogrammet. Zaim svarade på följande vis:

Jag trodde att om jag gick det programmet skulle jag ha en större chans att få jobb. I synnerhet var tekniska yrken av denna typ eftertraktade på 90-talet. Så blev det också. Jag fick en anställning på IKANO bankens dataavdelning innan jag var klar med utbildningen.

Även denna berättelse visar vilka belöningar Zaim förväntade sig efter högskoleutbildningen. Genom valmöjligheter och utbildning maximeras tillträde till arbetsmarknaden (Persson, 2003). Berättelsen visar också att Zaim är medveten om att valet av högskoleutbildning bör spegla samhällets behov och att anställningsmöjligheterna ökar om man har dessa behov i åtanke. År 1997, när Zaim började studera, var IT på väg uppåt och utbildningar av den typ han valde var eftertraktade på marknaden. Genom utbildning maximerade Zaim sin samhällsnytta och sina chanser att få anställning.

Zaims strävan efter självförverkligande träder fram i denna berättelse som var ett svar på frågan "Varför utbilda sig? Varför inte göra något annat i stället?":

Man kan alltid börja jobba på en fabrik. När man inte lyckas med något annat i livet kan man alltid börja jobba på en fabrik. Hittar man inget annat börjar man jobba på en fabrik. Om man har en utbildning kan man få ett bättre jobb, kanske högre inkomst, lättare jobb. När man jobbar på en fabrik jobbar man skift. Egentligen så strävar man efter att hitta ett jobb där man kan göra saker man älskar. Lyckas man hitta ett sådant jobb då har man lyckats hitta en riktigt bra sak. Jag måste använda ett litet ficklarm på jobbet idag så att jag vet när jag ska gå hem. Jag är inne i mitt arbete och glömmer ibland gå hem.

Det Zaim försöker uttrycka med sin berättelse är att visa hur han faktiskt har lyckats förverkliga sig själv genom att ha utbildat sig för ett yrke han finner sig själv i. Det är också underförstått för honom att fabriksjobb är någonting man gör för att man måste, inte för att man tycker om.

5.2.9 Min lärarinna gav mig mycket stöd

I likhet med de andra intervjupersonerna saknade Emina sina studiebevis från Bosnien. Att läsa in delar av grundutbildning och gymnasieutbildning på komvux var hennes nästa steg mot målet. Emina berättar:

När vi läste på grundskolenivån hade vi mycket duktiga lärare. Vi hade en mycket kompetent lärarinna som lärde oss mycket viktiga saker för den nivå, uttal, melodi osv. Gradvis introducerade hon språknyanser i sin undervisning. På gymnasienivån läste vi först svenska men eftersom varken jag eller min pojkvän hade betygsdokument från gymnasiet förstod vi att vi måste läsa hela gymnasieutbildningen om vi skulle fortsätta på högskola. Eftersom jag i Bosnien läste maskinteknik på universitet men aldrig slutförde, hade jag planer på att fortsätta på samma linje här, så jag valde att läsa matematik, fysik, kemi på komvux. Parallellt läste jag psykologi, samhällskunskap och mycket annat.

Emina berättar om sin beslutsamhet att välja samma inriktning som hon en gång valde i Bosnien. Av den anledningen valde hon att läsa alla naturtekniska ämnen på komvux och på det viset förbereda sig för högskolestudier. Hennes berättelse fortsätter så här:

Alla tre lärarinnor som vi hade i svenska var fantastiska. Allt de kunde göra för att stötta oss, att prata med oss som rådgivare, att lära oss om Sverige, det gjorde de. Vår sista lärarinna som vi hade i svenska hjälpte oss mycket när vi insåg att vi skulle vara tvungna att läsa två år extra för att få betyg i engelska. Vi var nästan klara med komvux-kurserna. Vi gick till henne och hon lyssnade på oss. Vi förklarade att vi inte kunde läsa två år. Efter vårt samtal pratade hon med engelska läraren och organiserade en mycket intensiv kurs för oss på några månader. Det var någonting provisoriskt men vi lyckades genomföra kursen i engelska och komma in på högskola. Om hon (lärarinnan) inte gjorde detta då hade vi kanske gett upp. Det hon gjorde för mig var det största stöd och motivation som någon kan göra. Att hon uppskattade mig och trodde på mig, och trodde att jag kunde.

Bekräftelse från omgivningen och i synnerhet bekräftelse från viktiga personer i omgivningen var även för Emina en studiemotiverande faktor.

Ju mer vi lärde oss i skolan och ju mer informationer vi fick desto mer lärde vi oss om Sverige och det svenska samhället och det svenska systemet, vad finns och allt gick gradvis fram. Vi klättrade från SFI till grundskola och senare till komvux och det blir klarare och klarare vad du kan och vad du kan studera, att du kan låna pengar från CSN. Ju mer svenska vi lärde oss desto mer kunde vi prata med folk och desto mer information kunde vi få.

Här beskriver Emina hur språkinläring skapar valmöjligheter. Goda språkkunskaper skapar bättre förutsättningar för samhällsintegration. Samhällets skrivna och oskrivna villkor, normer och regler blir tillgängliga genom språket.

”Hur kommer det sig att du valde att läsa socialpedagogik med multietnisk inriktning på högskolan?”, frågade jag.

Anledningen var att inriktningen var multietnisk. Vi läste vissa ämnen på komvux, som psykologi, som gjorde att jag blev intresserad. Och sedan såg jag att det finns ett program med multietnisk inriktning och så skickade jag in ansökan. Just för att det var multietniskt och för att jag kommer från Bosnien och för att jag har erfarenheter från kriget där som började på grund av multietniska konflikter. Jag ville lära mig mer om varför det hände.

Egna erfarenheter av att komma från ett krigsdrabbat land och att i Sverige befinna sig mellan två kulturer har enligt Eminas berättelse styrt valet av utbildning. Man kan se detta som en variant av det Stonequist (1937) kallar för sökande efter en varaktig anpassning till sin marginella situation. Emina är medveten om sin nya situation och använder sina egna erfarenheter för att anpassa sig till den. Resultatet av denna anpassning kan så småningom resultera i samhällsnytta. Genom att använda sina erfarenheter och utbildning kan Emina på ett nytt sätt uppnå delaktighet i samhället (Palestrino & Skogslund, 2004); en delaktighet som kanske berövas dem som saknar högre utbildning och inte har ”mandat” att påverka samhällsriktningar.

5.2.10 Summering

Språkinläring beskrivs av alla informanter som ett viktigt steg. I sin berättelse sätter Elvira en gräns mellan sig själv och ”de flesta andra” som läste på SFI. Hon läste för att hon ville lära sig, andra läste för att de var tvungna. En relation till böcker och läsning kan också ses som en viktig förutsättning för att fortsätta studera. En motiverande faktor för språkinläring hos mina intervjupersoner kan vara deras bestämdhet att fortsätta studera. Språket sågs som en kritisk förutsättning för vidareutveckling av den egna skolkarriären.

Språkinläringen började på olika sätt och med olika verktyg för de olika intervjupersonerna. Samir bestämde sig att lära sig svenska så snart han blev medveten om att det inte fanns något återvändo till Bosnien-Hercegovina. Han använde sig av en känd och av honom älskad seriefigur för att komma närmare svenska.

Emina började lära sig svenska först när framtiden i Sverige var helt tryggad, dvs. när hon fick uppehållstillstånd. Även hon upplevde språkinläringen som en viktig faktor som höjde hennes självförtroende. Genom att lära sig svenska bevisade hon för sig själv att hon kunde lära sig annat. Stödet och bekräftelser från omgivningen gjorde att känslan av ”jag kan” byggdes upp.

Sammanfattningsvis kan jag kort summera de mönster som visat sig i mina intervjupersoners berättelser. Dessa har med studiemotivation, förutsättningar för utbildning och mål att göra. En viktig förutsättning för utbildning på högskola var det ekonomiska stödet från CSN. En annan viktig förutsättning var goda språkkunskaper. Det handlade då både om kunskaper i svenska och i engelska. Självsikt och medvetenhet om egna förmågor och talanger var också en avgörande faktor för val av utbildning. I några fall handlade det konkret om insikten om sin sociala position och sitt invandrarskap. Det finns även mönster gällande mål med utbildning. Förutom att nå ekonomisk trygghet och anställningsbarhet handlar utbildandet även om att förverkliga sig själv, utnyttja sin marginella samhällsposition för att nå delaktighet i samhället och maximera sin samhällsnytta. I några fall utkristalliserades även faktorer som att uppnå nya nivåer av självkänedom och sökande efter självvärde och självrespekt. Zaim explicit, och alla de andra intervjupersonerna implicit ville genom sin utbildning nå en kontinuitet i livet som avbröts av kriget och flykten.

5.3 Viktiga händelser under utbildningens gång

I det här kapitlet vill jag genom mina intervjupersoners berättelser ge en beskrivning av några viktiga episoder som utspelade sig under utbildningens gång. Förutsättningarna var inte desamma. Två av mina informanter hade familj vilket gjorde att det fanns två lojaliteter, den ena mot högskolestudierna och den andra mot familjen. Dessa två skulle bringas i samspel. Utbildningsorten fanns inte på samma ort där de bodde vilket skapade ett behov av dagliga resor till och från skolan. Detta var ett tungt och tidskrävande projekt.

5.3.1 Studier som uttryck för en mognadsgrad

Elvira tyckte att tiden gick fort och att det stundom kändes som i en dröm. Hon hade sitt ansvar mot familjen samtidigt som hon studerade. Hennes make jobbade och de hade två små barn som de skulle ta hand om. Hon bodde i Olofström och fick resa dagligen till skolan i Karlskrona. Elvira berättar:

Allting har sitt slut. Jag kommer ihåg när vi började samlades alla i högskolans aula. De sa till oss att tre år kommer att gå fort. Jag tänkte: Vad pratar ni om? Tre år är en mycket lång tid. De hade rätt. Tiden gick och snart var jag färdig.

På sjuksköterskeutbildningen på BTH¹¹ använde vi PBL¹². Jag tror att det hjälpte mig mycket i min skolgång. PBL var bra på det viset att jag kunde tillbringa mycket tid hemma. Min familj kände inte så mycket av min frånvaro. Många av mina kurskamrater var negativa mot PBL. Jag tyckte också i början att det var konstigt att lärarna förväntade sig att vi studenter skulle själva bestämma vad vi skulle lära oss. Jag insåg däremot att ingen kan tvinga någon att lära sig någonting eller komma ihåg någonting. Det man lär sig själv det är det man lär sig. PBL baserar sig på en förutsättning att man är tillräckligt mogen och att man måste lära sig vissa saker om man tänker jobba inom ett yrke. Det kändes inte främmande för mig. För varje tenta pluggade jag hur mycket jag själv kände att det behövdes. Det visade sig vara helt tillräckligt.

Elvira var betydligt äldre än många av sina kurskamrater. Poängen med hennes berättelse är att hon vill visa hur ålderskillnaden och mognadsgraden kunde påverka förhållningssättet till studierna. Hon var äldre, mer erfaren och mer seriös och ansvarsfull när det gällde att sätta mål och hitta vägen dit. Hon visste också att hennes ålder gjorde att hon uppfattade sitt yrke på ett annat sätt än de flesta andra i klassen. PBL uppfattade hon som en lärandemetod som passade henne. Hon var tillräckligt mogen att ta sitt ansvar. PBL gav henne mycket utrymme till annat i livet. Tack vare PBL kunde hon ägna mer tid åt sin familj.

Zaim hade liknande förutsättningar under sin utbildning. Han hade också familj. Om sin ålder pratar han så här:

När man är lite äldre blir det annorlunda. Jag var nästan 40 år gammal när jag började studera och jag tänkte annorlunda än de som var 20. Jag hade familj och tänkte annorlunda. Det finns någonting annat som driver en att fortsätta och klara av tentor och kurser. När man är ung har man inte tid till studier. När man är äldre som jag var och när man har familj måste man tänka på hela familjens framtid, man ägnar sig mycket åt studier. Jag kunde jämföra hur det är att studera när man är 20 och när man är 40. Som äldre hade jag mycket större vilja och bestämdhet att nå framgång. Många gånger under utbildningen vacklade jag och var obeslutsam. Det var tungt, jag hade problem men tänkte: "Jag ska lösa det!". När jag tänkte vad väntar efter utbildningen och att framtiden kunde vara bättre och att mina barn kunde få bättre framtid...

Zaims berättelse visar hur högskolestudierna skapade dubbla lojaliteter. Han hade en lojalitet mot sin familj. Han kände behov av att vara med sin familj och att lösa familjens problem. Den andra lojaliteten hade han mot sina egna åtaganden och den utbildning han hade påbörjat. Zaim försöker med sin berättelse beskriva hur han har lyckats förena de två lojaliteterna så att den upplevda diffusionen kunde elimineras. Sin lojalitet mot familjen förstärkte han genom att ägna sig mer åt studierna som i framtiden skulle förbättra familjens status. Zaim, liksom Elvira, poängterar hur hans ålder påverkade hans sätt att förhålla sig till utbildningen.

5.3.2 Min examensuppsats blev sågad i roten

Samir hade svårt att få tag på en lägenhet i Lund. Han fick en lägenhet i Malmö på ett hotell som hyrde ut rum till studenter till mycket höga priser. Av den anledningen var han tvungen

¹¹ BTH – Blekinge Tekniska Högskola

¹² PBL – Problembaserat lärande

att resa till och från skolan varje dag. Min fråga till Samir var ”Vad hände efter att du hade flyttat in?” Han berättade så här:

Lägenheten var i Malmö medan föreläsningarna var i Lund. Det betyder att jag var tvungen att pendla med buss. Jag hade lite praktiska problem alltså. Läraren som var skåning kunde jag inte förstå alls de första sju dagarna. Precis när jag trodde att jag kunde svenska upplevde jag en chock. Han förstörde mig helt. Det var mycket svårt att förstå vad de sa överhuvudtaget. Jag berättar detta som en anekdot.

Att lära sig ett nytt språk innehåller flera olika aspekter, bland annat att vänja sig vid de olika dialekter och uttal. Ett språks stora dialekter som är helt normala för en infödd kan skapa stora problem för invandrare.

”Upplevde du svenska som ett hinder?”, frågade jag. Samir berättade följande:

Under det första året gjorde jag det definitivt, både i skolan och i det privata livet. Ofta hamnade jag i situationer där jag inte kunde uttrycka mig tillräckligt nyanserat, så som jag föreställde det i mitt huvud. Det hindrade mig dock inte i mitt arbete i skolan. Jag var medveten dock om att jag inte var tillräckligt bra i svenska. Med tiden blev det bättre och bättre fram till mitt examensarbete där jag hade otroligt stora problem med min handledare. När jag började skriva examensrapport skickade jag ett utkast till honom med ca tio glest skrivna sidor. Han sågade mig i roten. Allting var rött. Jag började ifrågasätta mig själv och började undra hur jag överhuvudtaget kunde ta mig igenom hela utbildningen utan att någon hjälpte mig. Jag justerade texten och skickade den tillbaka till honom. Det blev lite bättre men han var inte speciellt nöjd då heller. Jag tog texten och gick till min chef. Han tittade på texten och sa till mig att min handledare inte borde kräva så hög språklig nivå och att många av hans invändningar inte ens hade stöd i den svenska grammatiken. Min chef föreslog att jag skulle prata med någon på universitetet eftersom han misstänkte att det låg någonting annat bakom det hela. Jag gick inte så långt utan med hjälp av min chef och några svenskar till kom allting till rätta. Det var ett stort problem dock.

Som vuxen invandrare kan man känna sig osäker när det gäller ens egna språkkunskaper. Otydliga krav och förväntningar från läraren kan resultera i upplevelser av diskriminering (Cederberg, 2006) men också, så som jag tolkar det, i vacklande självförtroende. Cederberg (2006) ifrågasätter huruvida det är rättvist att i skolan avkräva språkhantering i nivå med infödda svenskar från elever med kort vistelsetid i landet, eftersom det kan begränsa skolkarriären. Jag skulle vilja tillägga att det också kan vara orättvist att avkräva höga språkkunskaper på universitet i ämnen där språkhantering inte uttryckligen anses vara avgörande för betyg. Dålig språkhantering kan också ge ett sken av dålig kunskap vilket inte alls behöver vara fallet. Höga språkkrav kan skapa maktrelationer som är ofördelaktiga för en invandrare.

5.3.3 Kritiskt tänkande på djupet var inte tillåtet

Mehmed jämförde sina erfarenheter av högskoleutbildningen i Sverige med högskoleutbildningen i Bosnien. När jag frågade honom hur han upplevde sina högskolestudier berättade han så här:

I Bosnien var jag relegerad två gånger från gymnasieskolan. Ena gången ifrågasatte jag den tolkning av marxismen som de serverade för oss. Det var en lögn. Den andra gången var det för att jag hade långt hår (skrattar). I Sverige var allting mycket mer liberalt. Här lärde vi oss att det kritiska tänkandet är grunden för allt vetenskapligt

tänkande och att det som Sokrates gav oss gäller. I Bosnien existerade inte något sådant. Förhållandet mellan läraren och studenten var mycket annorlunda. I Sverige tyckte jag inte om vissa andra saker. När man börjar gå in på djupet och börjar prata om det kritiska tänkandet som de är så stolta över här i Sverige, då upptäcker man att det fungerar mer på en abstrakt nivå än på en praktisk. Inte ens här får man diskutera och kritisera den regerande diskursen. Många saker får man ifrågasätta men vissa får man inte. Jag hade stora problem på högskolan. Vissa av mina arbeten ville de inte godkänna och publicera eftersom de innehöll mycket kritik av den regerande vetenskapliga diskursen här och deras syn på Islam och muslimer. Det var aktuellt då när jag skrev. Det är ok att kritisera och diskutera så länge det sker under deras villkor. Ifrågasätter man dock den härskande diskursen blir det inte så roligt. När man börjar jobba och när man kommer till någon slags verklighet blir det ännu svårare. Demokratin är mycket skör.

Mehmeds berättelse kan tolkas på många olika sätt. En poäng med berättelsen är, så som jag ser den, att ge kritik av den vetenskapliga diskursen som fanns på den institution där han studerade. En annan poäng är att jämföra och ge en generell kritik av de stelbenta vetenskapliga diskurserna oavsett institution eller land. Hans direkta jämförelse av en högskoleinstitution i Sverige med det bosniska skolsystemets ogenomtränglighet kan tolkas som en upplevd besvikelse. Mehmed hade förväntningar på öppenhet och möjlighet att kritisera konstruktivt i en vetenskaplig, demokratisk och öppen anda på en högskola i Sverige. Den institutionella makten tillät inte denna öppenhet till den graden Mehmed förväntade sig. Det fanns koder och normer för vad som var tillåtet. Dessa koder kunde inte Mehmed läsa.

5.4 Förändringarna som kom efter slutförd akademisk utbildning

Efter högskoleutbildningen fick alla mina informanter anställning. De ekonomiska belöningarna kom direkt, men frågan är hur det var med de personliga. Zaim och Samir fick tillsvidareanställning redan innan de var klara med sin utbildning. Detta var typiskt år 2000-2001 när IT- och telekombranschen var på sin topp och brukade anställa "halvkokta" ingenjörer. Emi-na och Mehmed fick tillsvidareanställning först när de var helt klara med sin utbildning. Elvira fick en tidsbegränsad anställning några månader efter examen.

Jag var intresserad att veta hur högskoleutbildningen förändrade mina intervjupersoners liv. Därför kommer jag att i kommande avsnitt redovisa hur informanterna upplever att utbildningen har förändrat dem och vilka värden de tycker ha fått med utbildningen.

5.4.1 Mehmeds nationella identitet

Idag jobbar Mehmed som integrationssamordnare på en gymnasieskola. Han fick sin anställning efter att ha blivit rekommenderad av några bekanta på högskolan. Han tror att det faktum att han är invandrare hjälpte honom att få jobb eftersom gymnasieskolan ligger i ett invandrartätt område. Jag frågade honom hur han upplever att hans position i samhället har förändrats efter examen.

Först levde jag på socialbidrag, sedan blev jag student och självförsörjdes genom studielån för att till slut bli anställd och ekonomiskt oberoende, en som kan betala sina egna räkningar. Bara det faktum att man tjänar pengar och att man inte är en belastning för samhället förändrade min självbild. Det gjorde nog att jag fick ett bättre självförtroende. Samtidigt fick jag en bekräftelse på att det hade lönat sig att studera. Vi bosnier har ett stort behov av att kunna ge bidrag till samhället och vi är väldigt krea-

tiva. Vi har också ett behov av att ha relationer som är symmetriska med andra människor. Om man inte har ett jobb då är man inte symmetrisk.

Det Mehmed beskriver med sin berättelse kan tolkas som en form av klassvandring som han åstadkommit genom utbildning. Enligt Trondman (1994) är utbildning en av de resurserna som man kan använda för klassresor. Med sin berättelse avslöjar Mehmed sin fortfarande starka nationalidentitet. Av den anledningen kan vi se honom som en typisk *the marginal man* som har lyckats behålla balans mellan kontinuitet och förändring och på det sättet lyckats upprätthålla en stabil identitet (Stonequist, 1937; Trondman, 1994). Behovet av att uppnå, som Mehmed kallar dem, ”symmetriska relationer” med andra människor tolkar jag som behov efter normalisering. Genom att försöka vara lik andra människor i samhället kan man kanske avlägsna sig från den påklustrade invandraridentiteten.

”Har din umgängeskrets förändrats efter utbildningen?”, frågade jag Mehmed. Hans svar lydde så här:

Det har det... För tre år sedan fattade jag ett antal mycket viktiga beslut i mitt liv. Vissa människor som jag umgicks med försvann ur mitt liv och jag försvann ur deras. Det har att göra med vissa insikter som jag kanske har fått just genom utbildning. Aristoteles sa en gång att, för att man ska kunna utvecklas och kunna känna sig värdefull, måste man ha vänner, och att man med dessa vänner måste fungera på två nivåer. På den första nivån bör jag och mina vänner komplettera varandra. På den andra nivån måste jag med mina vänner göra någonting som är större än vi själva. Vi måste göra något samhällsnyttigt som inte avslutas på mig själv och min vän. Det betydde att jag inte kunde umgås med människor endast därför att jag gillar att umgås utan att vi måste göra något samhällsnyttigt. Det kom under en tid i mitt liv när jag förstod att jag hade mognat, att jag ena stunden var en yngling och nästa stund en man. Man börjar uppleva sig själv som en annan människa. Jag tänkte: ”Vem ska skapa vårt samhälle om inte vi? Vem ska överföra värden om inte vi?” Jag förstod varför jag inte var så nära vissa människor längre. Jag förstod att vi började gå skilda vägar därför att vi hade fattat vissa beslut i mitt liv.

Identitetsförändring som var ett resultat av utbildningen men också av mognaden gjorde att Mehmed på ett helt naturligt sätt växte ifrån några av sina gamla vänner. Mehmed avslöjar också hur hans förhållande till samhället hade förändrats och hur han kände att det var dags för honom att börja bli delaktig och försöka påverka samhällsprocesser (Palestrino & Skoglund, 2004). Poängen med hans berättelse är att visa hur en identitetsförändring som kommer med akademisk utbildning kan ge nya insikter och perspektiv vilka i sin tur kan orsaka separation från nära vänner. Mehmeds uttryckta behov att skapa något samhällsnyttigt leder mina tankar till människans reproduktionsbehov som finns djupt rotad i oss alla och som kommer till känna i en bestämd ålder när man nått en biologisk mognad.

Mehmed har sedan ett år tillbaka varit aktiv i sin hemort i Bosnien. Han har, genom en förening startad av honom och några nära vänner och bekanta, försökt aktivt hjälpa utvecklingen av kulturlivet i den nu kulturdöda orten. Jag frågar honom hur hans förhållande till Bosnien har förändrats. Han svarar så här:

Jag upplever Bosnien mer medvetet än jag gjorde förr. Vissa saker som har format mig som människa hände just i Bosnien men jag var inte medveten om detta. Först senare började jag upptäcka saker. Den idén om en bosnisk gemenskap så som den var före kriget, är mig mycket kär. Jag hoppas att den kommer igen att existera. Idag försöker jag hjälpa Bosnien. Jag känner att det är mitt land och att jag åtminstone bör bidra

med något, skapa ett litet framsteg. Mentalt lever jag även där nere, läser bosniska tidningar och författare.

Här ger sig Mehmeds nationalidentiteten till känna igen. Berättelsens ”inre historia” säger oss att Mehmed är som flykting kapabel att se sitt gamla land från en ”självmédvetandets distans” (Rojas, 1999). Denna distans behövs för att man ska kunna vara samhällsnyttig även där.

5.4.2 Samirs sociala kapital

Samir arbetar som konsult och programmerare på ett stort företag i Malmö. Hans första fasta anställning fick han på Telia under det sista studieåret. Så här berättar han om tiden när han fick jobb:

Jag fick jobb på liknande sätt som 98 % människor i min bransch. Jag hade en vän, Ivan, som studerade elektroteknik i Malmö och fick jobb på Telia. Telia hade sina representanter som gick runt på högskolor och lockade de bästa studenterna. Telia erbjöd sig finansiera sista utbildningsår. I gengäld skulle dessa studenter lova att jobba hos Telia under ett år. Eftersom Ivan var en av de bästa studenterna, skickade Telia honom på KTH i Stockholm. De finansierade hans sista år och efter det fick han jobb på Telia i Malmö. År 2000 var fortfarande ett IT-år och Telia behövde folk. Ivan ringde mig och frågade om jag var intresserad att jobba. I så fall skulle jag prata med hans chef. Jag hade bara mitt examensarbete kvar att göra. Chefen tyckte inte om att jag inte var klar med utbildningen för han menade att det skulle vara jobbigt för mig att jobba heltid och skriva examensarbete. Eftersom han tyckte om mig gick han med på att anställa mig om jag muntligt lovar att jag skulle vara klar med examensarbetet inom ett år.

Med sin berättelse försöker Samir beskriva den process som gör att en flykting, som från början inte har något socialt nätverk, kan etablera ett sådant nätverk och utnyttja det för att bygga upp karriär. Broady (2002) i enighet med Bourdieu (1986) menar att en viktig förutsättning för att individen ska kunna få utdelning för sitt utbildningskapital är att hon även har ett betydande socialt kapital.

Att upprätthålla ett socialt nätverk är minst lika viktigt som att skapa ett nytt. Samir valde att jobba på Telia fast han blev erbjuden ett jobb på ett annat företag mot högre lön. Anledningen till att han valde att jobba på Telia var för att kunna jobba med Ivan. Så här berättar Samir:

Jag tyckte om tanken att jobba med Ivan som var min vän. Det var viktigt för mig att på min nya arbetsplats ha någon jag känner och som är min man.

Det verkar dock vara svårare att skapa nya relationer och nya sociala nätverk än det är att upprätthålla ett gammalt. Det är omöjligt att hävda att detta beror på det faktum att Samir är invandrare. Kanske indirekt, då jag tror att man lättare skapar nya sociala nätverk om man redan har ett stort och fungerande socialt nätverk i bakgrunden. En sammanslagning av två stora nätverk måste vara mer fördelaktig än en förening av ett litet socialt nätverk med ett stort. Samir, som de flesta andra invandrare, hade inget stort socialt nätverk i bakgrunden. Även i fall då invandrare har stora sociala nätverk har dessa oftast alltför lite samhällsbetydelse och är inte tillräckligt meriterande. Samirs berättelse fortsätter efter min fråga ”Hur upplevde du relationer med dina arbetskollor?”:

Nja... jag vet inte. Vi kan börja med det faktum att jag under sex år inte haft några nämnvärda privata relationer. Jag har varit på enstaka födelsedagsfester och jag har en ganska bra relation till min chef, vi har till och med varit och fiskat en gång. Globalt sett så har jag inga privata relationer med de människorna. Min bransch är den moderna kapitalismens förkroppsligande och grundar sig på att man ska göra saker så bra som de förväntar sig och man kan bli vem man vill. De har konstruerat begreppet social kompetens vilket betyder anpassning till den sociala miljön.

Den sociala kompetensen kan i sin grundform ses som en förmåga att anpassa sig till den sociala kontexten men begreppets betydelse skulle jag vilja utveckla till: anpassning till den sociala kontexten genom användning av egna sociala resurser. Sociala resurser i form av socialt kapital är något som utnyttjas för att en anpassning till den aktuella sociala kontexten ska kunna ske. Begreppet social kompetens som den brukas i dag är således beroende av volymen socialt kapital individen har.

”Hur ser ditt förhållande till Bosnien ut idag?”, var min fråga till Samir. Hans svar var följande:

Jag har besökt Bosnien sedan 1998. Mina föräldrar bor där. Mitt förhållande till landet har blivit mycket mer intensivt idag. Jag har blivit medveten om vilken påverkan min uppväxt i Bosnien har haft på mig som person. Just min distans till landet och kulturen ger en ny dimension. Att vara på en plats och växa upp där för att sedan lämna den platsen och efter en tid titta tillbaka är en situation som endast ett litet antal människor kan uppleva. Man kan lära sig otroligt mycket. Jag är allt mer medveten om det där och jag älskar Bosnien-Hercegovina trots den dåliga situationen vilket landet befinner sig i nu. Jag har blivit mycket mer ödmjuk gentemot allt det där och tror att en del av min framtid finns där nere.

I enighet med Rojas (1998) anser Samir att hans förhållande till landet är mycket unikt och att han har en distans som gör att han kan uppleva förhållandena i Bosnien och kring Bosnien på ett annat sätt än de människor som bor där. Det geografiska avståndet behöver inte för *the marginal man* vara något problem. Stonequist (1937) menar att ett sätt att hantera sin marginalitet kan vara att utveckla en tillmötesgående till de båda världarna, till de båda kulturerna. Det är precis det Samir har lyckats utveckla.

5.4.3 Elviras självförverkligande

Efter slutförd sjuksköterskeutbildning, fick Elvira ett sommarjobb på en kommun i södra Sverige. Några månader senare började hon jobba på en vårdcentral. I dag känner hon att det är svårt för en nyutexaminerad sjuksköterska att få en tillsvidareanställning. Hon vet dock att hon är duktig och att hon så småningom kommer att få en. Jag ville veta vad hon ansåg var det största värdet som hon fick med sin examen. Elvira gav mig följande svar:

Det största värdet är att jag mår bra genom att veta att jag har uppnått någonting i livet. Jag förblev inte på en nivå där många andra förblir, att drömma om någonting utan att göra någonting konkret. Jag tycker inte om imaginära saker och illusioner, att drömma om någonting utan att göra någonting konkret. Värdet är också att jag har lärt mig att jag kan uppnå vad som helst bara jag är medveten om det. Hela denna erfarenhet av krig har lärt mig att man kan när som helst, oavsett vad som händer, börja sitt liv från början var som helst om man är tillräckligt smart och om man är tillräckligt skicklig. Det har man alltid med sig, inom sig. Allt annat är förgängligt.

Elvira försöker med sin berättelse ge uttryck för en upplevd grad av självförverkligande. Hon har varit tillräckligt stark för att satsa en del av sig själv för att förverkliga sina drömmar. Hennes berättelse visar på ett starkt självförtroende och övertygelse om sitt eget värde och sina egna förmågor. I en annan dimension visar hennes berättelse att hon har beredskap för förändringar som skulle kunna komma i livet. Kriget och flykten har lärt henne att ingenting utom möjligtvis det hon har inom sig är bestående.

”Anser du att utbildningen har hjälpt dig att anpassa dig till det svenska samhället?”, frågar jag. Elviras svar är följande:

Naturligtvis. Redan på komvux fick jag mycket hjälp med att lära mig språket. I naturkunskapen träffade jag på många svåra ord. När jag läste inför tentor lärde jag mig också många nya ord. När jag nu jämför mina språkkunskaper på komvux med mina språkkunskaper idag är det mycket stor skillnad, som dag och natt. Ju mer man läser desto mer lär man sig svenska. Ju mer man träffar människor desto mer kommunicerar man. Det är speciellt viktigt inom mitt yrke att kunna svenska. Sätten att ställa frågor till människor och att presentera sig själv och det man gör är mycket viktiga. Det är viktigt att kunna hålla någon slags balans när man pratar med människor eftersom mitt jobb handlar om hälsa och saker som är mycket känsliga. Därför är det viktigt att man kan svenska eftersom det är lätt att göra fel, att till exempel ge fel medicin eller fel dos. Att veta hur man ska kommunicera med människor är mycket viktigt. Jag tror att mina språkkunskaper har hjälpt mig att få anställning. Jag är en mycket öppen person och gillar att prata. Det är mycket viktigt för mig att kunna språk och att kunna uttrycka mig.

Elvira berättar om hur stolt hon är över att ha lärt sig svenska. Som hon säger är språket mycket viktigt i hennes yrke. Man behöver behärska språket till en ganska hög nivå för att kunna uttrycka sig nyanserat. Språkbehärskning är enligt Wheatley Price (2002) även en viktig förutsättande faktor för högre lön.

Elvira kopplar denna berättelse och många andra av sina berättelser till sitt yrke och till de koderna som förknippas med att arbeta inom vård. Tidigare berättade hon om empati och nu berättar hon om kommunikation. Det verkar vara så att man i vårdutbildningar lyckas överföra det symboliska kapitalet på ett mycket effektivt sätt och reproducera de värden och normer som förknippas med yrket (se Bourdieu & Passeron, 1997). Hos Elvira verkar dessa värderingar och normer blivit internaliserade, dvs. blivit en del av hennes natur.

5.4.4 Eminas samhällsanpassning

Även för Emina gick det bra efter studierna. Hon fick en anställning på en gymnasieskola i Malmö och har jobbat där sedan dess. Jobbet fick hon genom rekommendation som kom från en av hennes bekanta. Emina berättar följande:

Under utbildningen lärde jag känna några människor. En tjej som jag kände rekommenderade mig till min nuvarande chef. Först fick jag begränsad anställning å 50 %, som efter 2 månader övergick till fulltjänst.

”Betyder det att ditt sociala nätverk hade vuxit under studietiden?”, konstaterade jag.

Ja, ja. Precis, under studietiden. Ju längre man bor här desto mer folk träffar man. Nu är jag nästan en kändis här i Malmö eftersom hälften av Malmös ungdomar känner ju mig. (skrattar). Hade jag jobbat med något annat så hade jag inte alls träffat de män-

niskor jag träffar nu eller de människor jag träffade på högskolan eller kring högskolan, lärare, studenter... Det leder en till vissa bestämda saker på samma sätt som andra kretsar leder en till andra saker.

I Eminas berättelse framgår det hur hon upplever att hennes sociala förmåga har förändrats och vuxit och hur det sociala kapitalets volym har blivit större (se Bourdieu, 1986). Hon medvetandegör de kvalitativa skillnaderna mellan olika sociala nätverk. Att tillhöra ett socialt nätverk som består av akademiker och intellektuella är inte samma sak som att ingå i ett socialt nätverk som består av icke-akademiker. Denna kvalitativa skillnad skapar olika förutsättningar för utveckling i livet vilket hon också poängterar och utvecklar i sin påföljande berättelse:

Genom utbildning lär man sig också sina rättigheter i samhället och hur samhället fungerar. I vintras slutade våra värmeelement att fungera. Jag ringde till vår vaktmästare och bad honom titta på det. Han dröjde så jag var tvungen att ringa en gång till. Denna gång sa jag till honom: "Du måste lösa problemet annars måste jag ringa din chef". Vissa regler vet man inte men man vet var man kan läsa dem. På det sättet skiljer sig människor. Jag vet nu mina rättigheter andra kanske vet mindre. Förra året ville inte min chef ge mig löneförhöjning. Jag sa till henne OK och gick och pratade med min fackföreträdare. Efter det samtalet fick jag löneförhöjning. Någon annan arbetare på skolan, till exempel vår städerska som inte kan sina rättigheter och kan inte språket måste kämpa på helt annat sätt. Vi har helt olika utgångspunkter även om vi båda har förtjänat löneförhöjning. Jag kan språket och har tillräckligt med information.

Med denna narrativ vill Emina berätta om skillnaden som finns mellan henne, som har lärt sig några av samhällets gömda koder, och andra människor som inte har gjort det. Emina har lärt sig att hon kan söka sina rättigheter genom att använda direkta och indirekta vägar. Man antingen lär sig koderna eller vet var man kan hitta dem.

5.4.5 Zaims ekonomiska trygghet

Två månader före han var klar med sin högskoleutbildning, fick Zaim anställning som systemutvecklare på IKANO banken. Han sökte anställning på ett formellt sätt.

Jag såg en annons på Internet där det stod att Ikano-banken, som jag aldrig tidigare hade hört talas om, söker systemutvecklare för sitt Icar-system för behandling av betalkort. Jag hade ingen aning vad det handlade om. Utveckling skulle ske i Oracle-miljön. Det är ju PSQL som vi under utbildningen hade kommit i kontakt med. Jag var på intervju en eller två gånger och sa att jag snart kunde jobba. Några dagar senare ringde de och frågade om jag kunde börja jobba med detsamma. Jag blev anställd den 15 juni 2001.

Zaim vill med sin berättelse säga att man på en högskoleutbildning inte lär sig och inte måste lära sig alla begrepp, verktyg och redskap som man senare kan träffa på i yrkeslivet. Har man grundläggande kunskaper och ett uppbyggt begreppssystem av verktyg och redskap kan man på ett enkelt sätt lära sig nya begrepp och nya system. Zaim fick anställning utan att ha haft expertkunskaper i de utvecklingsmiljöer som arbetsgivaren efterfrågade.

Det skulle vara intressant att veta hur mycket Zaims enda referens, hans handledare för examensarbetet, påverkade hela anställningsförloppet. Så här beskriver Zaim situationen:

Jag fick ju veta senare att de hade tio sökande för den platsen. Det är svårt att säga vad de hittade hos mig i de där två intervjuerna. Jag hade MF som referensperson. Han var min handledare. Jag frågade honom om han kunde och han sa att det inte var några problem. Jag sa till honom att jag hade sökt jobb hos IKANO. Han sa till mig: "Du kommer säkert att bli anställd där".

"Hur kunde han veta?", frågade jag.

Jag har ingen aning. Intervjuaren ringde honom senare och pratade med honom. Jag har ingen aning vad de pratade om. Jag berättade för MF under ett senare tillfälle att jag hade blivit anställd. Han sa till mig "Jag visste att det skulle bli så". Det var en bra arbetsplats, fin omgivning. Vi var fem-sex personer som var Oracle-utvecklare. Jag hade jour och ofta ställde upp för andra. Det var superbra. (Zaim)

Det är omöjligt att gissa hur Zaims handledare kunde i förväg veta att Zaim skulle bli anställd. Det är naturligtvis också omöjligt att veta varför arbetsgivaren anställde just Zaim. Han hade inga erfarenheter av utvecklingsmiljön och inga arbetslivserfarenheter i Sverige. Det kan vara så att Zaims personliga egenskaper var avgörande. I narrativens sista mening berättar Zaim om hur han jobbade jour och ställde upp för andra. Det är kanske så att arbetsgivaren redan under intervjuerna kunde förstå att Zaim hade känsla för lojalitet och teamarbete.

"Känner du att ditt liv har blivit annorlunda efter utbildningen?", var min fråga till Zaim. Han svarade på följande sätt:

I förhållande till mitt liv i Bosnien har livet här inte förändrats mycket. Jag hade ett hus där nere också. Om det har förändrats så har det förändrats till det bättre. Min inkomst är högre nu än vad jag hade i Bosnien. Vi lever ett genomsnittligt liv. Man kan ha allt och man kan köpa allt. Man kan resa. I Bosnien började det bli bra men sedan kom kriget...

Jag försökte utveckla hans svar för att få en uppfattning om hur han har uppfattat livet före och efter studierna och frågade: "Finns det någon större skillnad mellan hur livet i Sverige var före och efter utbildningen?"

Där är ju skillnaden jättestor. Det går inte att jämföra. Jag är på samma nivå som i Bosnien nu. Jag har köpt ett hus och har råd med att ge barnen vilken utbildning de vill. I Sverige kan de studera vad de vill. Nu har vi två inkomster i hushållet, två bra löner. Men pengar är inte allt. Det viktiga är att man har en harmoni i livet och att allting fungerar som det ska.

Zaim uttrycker med sin berättelse hur han med högskoleutbildning lyckats uppnå samma materiella och sociala status som han hade i Bosnien före kriget. I Zaims fall är det just de materiella belöningar som betonas och som värderas högt. Zaim beskriver med ytterligare en berättelse hur viktigt det är att ha ekonomisk trygghet:

Om man inte har en existentiell trygghet, om du inte har en bestämd summa pengar att vara lycklig, då blir det svårt. Om man inte har tillräckligt med pengar då kommer alla problem. Det är i princip det som skapar problem.

"Har ditt förhållande till det svenska samhället förändrats?" frågade jag.

Jag har på sätt och vis visat min duglighet... att vi invandrare inte är dumma... Mina kollegor från jobbet var hemma hos mig och de var imponerade av hur mycket jag har åstadkommit på en så kort tid. När man har ett mål i livet, när man lever normalt, när man planerar och när man får stöd, vilket jag har fått från den svenska staten, ja... då går allt an.

Zaims eget mått på framgång är inte endast hans examen utan även de materiella tillgångarna som har positionerat honom i samhället. Hans berättelse avslöjar hur han uppfattar att hans människovärde har vuxit efter utbildningen. Med sin utbildning och framgång har han också motbevisat något som han verkar uppleva som samhällets generella uppfattning av invandrare. På detta sätt har han möjligtvis tagit ett avstamp från den påklitrade invandraridentiteten och lyckats bevisa att han är "värd" att leva bland majoritetsbefolkningen som ställer krav på integration och anpassning (de los Reyes & Kamali, 2005).

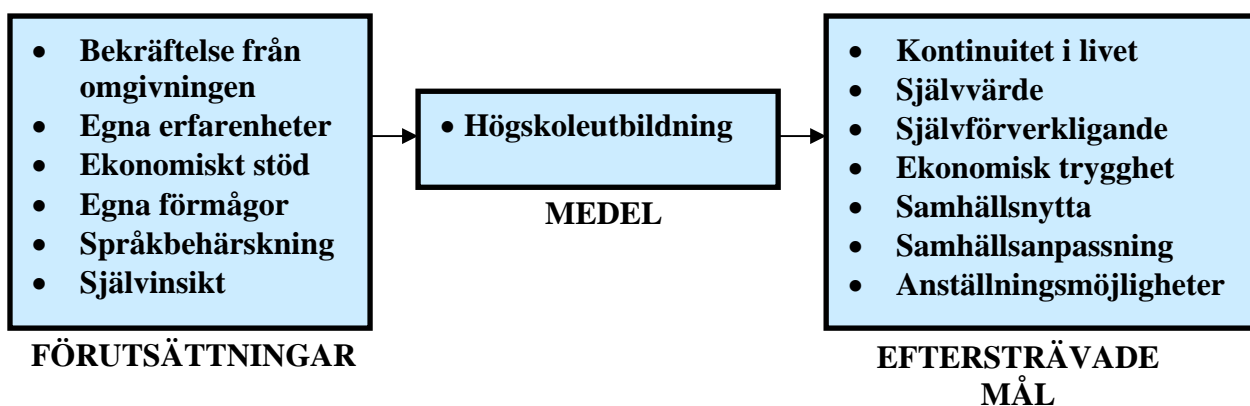
5.5 Högskoleutbildning – förutsättningar och mål: resultatsummering

Studiemotivationen hos mina informanter hade sitt ursprung i flera olika källor och det är viktigt att påpeka att den var ytterst beroende av varje persons egen livssituation. För att överhuvudtaget kunna påbörja högskolestudier var det viktigt att somliga grundläggande förutsättningar var uppfyllda. De faktorer eller förutsättningar för högskolestudier som fungerade som en bas och som var generellt sett gemensamma för alla mina informanter är följande:

1. *Egna erfarenheter* var bland de viktigaste förutsättningarna för mina intervjupersoners val att studera och i synnerhet för deras val av inriktning. För somliga var erfarenheterna direkt kopplade till kriget och till invandrarskapet. Mehmed och Emina fann näring i sin samhällssituation och sina krigserfarenheter. För andra handlade det om erfarenheter av annat slag, som exempelvis deras tidigare utbildning eller arbetslivserfarenheter. Samir valde sin högskoleutbildning utifrån de utbildningserfarenheterna han hade från Bosnien. Elviras arbetslivserfarenhet inom hemtjänst inspirerade henne att börja läsa till sjuksköterska.
2. *Tillräckliga språkkunskaper* var en annan viktig och gemensam förutsättande faktor som gjorde högskolestudier möjliga. Alla mina intervjupersoner var snabba med att inse vikten av adekvat språkhantering och att lära sig svenska och engelska.
3. En tredje viktig förutsättning var att *trygga sin ekonomiska situation* under studierna, dvs. att kunna ta lån från CSN.
4. *Bekräftelse från andra* var också en viktig faktor som skapade förutsättningar för högskolestudier. Elvira, Emina och Mehmed berättade om hur viktigt var stödet från lärarna på SFI och Komvux.
5. *Självinsikt* var den faktor som i Elviras, Eminas och Mehmeds fall, men kanske även i Samirs, gjorde att de genom att inse sina egna *förmågor* och *talanger* kunde välja "rätt" högskoleutbildning. Mehmed var medveten om sin utvecklade beskyddande "reflex". Elvira var medveten om sin förmåga att visa empati. Samir visste att han hade läggning för det tekniska, för matematik och datorer.

I mina informanters berättelser kunde jag även uttyda en viss tendens när det gäller *mål* med högskolestudier. Följande mål eftersträvades:

1. *Större anställningsmöjligheter* - Intervjupersonerna var medvetna om och hade förväntningar på att högskoleutbildningen skulle ge ökade chanser för anställning.
2. *Ekonomisk trygghet* – Anställning ger lön och ekonomiskt oberoende.
3. *Maximering av egen samhällsnytta* – Det finns mönster som visar hur några av mina intervjupersoner ville, genom att utbilda sig och genom att använda sin unika samhällsposition, bakgrund och erfarenheter, maximera sin samhällsnytta. Mehmed, Emina och Elvira jobbar nu inom yrken som har stark humanitär anknytning. Samirs önskemål är att omskola sig så att han kan göra något som är ”viktigt för alla”.
4. *Anpassning till samhällsförändringar* - Mehmed och Zaims berättelser visar hur samhällsförändringar påverkar enskilda individers val att studera. Sverige blir allt mer ett tjänstesamhälle med stor andel tjänstemannajobb och allt mindre industrisamhälle med arbetarjobb. Val av utbildning påverkades till en viss del av informanternas medvetenhet om detta.
5. *Självförverkligande* - Alla intervjupersonerna försökte genom högskoleutbildning nå självförverkligande. I Bosnien ville alla studera men hade inte möjligheter till det. I något fall var det ekonomiska förutsättningar som saknades. I andra fall avbröts livskontinuiteten av kriget vilket gjorde att högskoleutbildningen inte gick att slutföra. I Sverige öppnades nya möjligheter för att bygga upp en skolkarriär. CSN gav ekonomiskt stöd under studierna och den ekonomiska frågan var löst. Det gällde bara att hitta ett intressant ämne att studera.
6. *Sökande efter självvärde och självrespekt* - I Elviras fall handlade högskoleutbildningen om sökandet efter självvärde och självrespekt. På samma gång löste hon en identitetskonflikt som uppstod under hennes vistelse i Tyskland där hon var tvungen att jobba som städerska för att kunna försörja sig. Även Zaims berättelser visar hur han genom att ha utbildat sig, har skapat en karriär och blivit materiellt starkare, bevisat för sig själv men även för svenskar att ”invandrare inte är dumma” (Zaim).
7. *Kontinuitet i livet* - Zaims berättelser visar att ett viktigt mål för honom var att återgå till den levnadsstandard han hade före kriget. Även i Samirs berättelser finns det tendenser som visar att han ville upprätthålla kontinuitet i livet. Han valde en inriktning som han redan i Bosnien-Hercegovina hade för avsikt att välja.

Figur 1 Modell för studiemotivation hos bosniska flyktingar – förutsättningar, medel och mål

I Figur 1 presenteras en modell sammanställd med utgångspunkt i de slutsatserna som lades fram ovan i texten.

Ett viktigt resultat i denna studie är att berättelserna avslöjar ett antal *insikter* som kom efter slutförd högskoleutbildning. Dessa insikter är ingenting som informanterna medvetet strävade efter utan kan ses som ett naturligt resultat av utbildningen. De är följande:

1. *Större delaktighet i samhället* – Genom språkinläring, gymnasieutbildning och högskolestudier lärde sig intervjupersonerna en del om samhället och socialiserades i samhället på ett sätt som kanske inte hade varit möjligt utan högskoleutbildning. Emina nämnde hur det fanns skillnad mellan henne som kunde tyda normer och koder och andra som inte kunde det. Även informanternas nuvarande jobb, som hos Mehmed, Emina och Elvira är direkt knutet till samhällsbehov och samhällsproblematik, kan ses som ett steg till större delaktighet i viktiga samhällsdiskurser.
2. *Självkänedom* – I Mehmeds och Samirs berättelser kan man urskilja en dos av självkänedom som har kommit efter högskoleutbildningen. Deras relation till sitt ursprungsland Bosnien-Hercegovina har blivit mer fokuserad och målmedveten. De har upptäckt en ny del av sig själv i relation till sitt ursprung och sin uppväxt. Samir har även satsat på en omorientering av den egna karriären. Somliga upptäckte nya förmågor hos sig själva och nya sätt att se på livet. Elvira upptäckte sjuksköterskeyrket, Mehmed upptäckte sin förmåga att kunna lära sig men även att han har någonting viktigt att säga.
3. *Förändrad klasstatus i samhället (klassvandring)* – Med utbildning och arbete förändrades även informanternas status i samhället. Mehmed beskriver det som en naturlig kronologisk process där han som flykting först levde på socialbidrag, varefter han som student fick studiestöd för att till slut, efter slutförd utbildning bli anställd. Zaims berättelse visar också hur han lyckades för sina svenska arbetskollegor visa att alla invandrare inte kan ”dras över en kam”. Statusförändringen kan ses som en slags klassvandring där utbildningen har utnyttjats som en resurs (Trondman, 1994) och där målet var att återställa sin tidigare samhällsstatus eller att uppnå en ny.
4. *Nya sociala nätverk* – Utbildningen skapade även möjligheter till utveckling av det egna sociala kapitalet (se Bourdieu, 1986). Samir berättar hur han under studenttiden utvidgat sitt sociala nätverk i Sverige genom att ha träffat en viktig person. Det var just genom denna vän som Samir fick erbjudande om ett jobb. Emina ingick också nya bekantskaper under studenttiden. Som hon själv berättar har hon träffat människor inom den akademiska världen och på det sättet börjat vara en del av nya samhälleliga diskurser.

6. Diskussion och reflektion

Det finns inget enkelt och enhetligt svar på frågan varför vuxna bosniska flyktingar väljer att studera på högskola. I föregående kapitel visade jag hur berättelserna har lyckats avslöja ett antal mål som informanterna eftersträvade med sin utbildning. Jag kunde även extrahera ett antal faktorer som verkar bilda en bas för mina informanternas studiekarriär. Faktorernas och målens samspel bestämde vägar och riktningar. Detta bör naturligtvis ses som en förenklad bild av verkligheten då jag anser att enbart högskoleutbildning inte kan betraktas som den enda faktorn som har lett fram till de uppnådda målen. Som jag tidigare skrev i kapitlet ”Syfte och frågeställningar” kan inte denna studies tema ses som ett enkelt kausalitetsförlopp utan även andra omständigheter i livet kan ha bidragit till den utveckling som har skett i mina informanternas liv.

Bland de olika mål som kunde utläsas i mina informanternas berättelser finns det ett mål som jag personligen tycker är extra nämnvärt och som strider mot det rådande ultraindividualistiska postmoderna samhällsparadigmet. Detta mål är informanternas strävan efter maximering av sin samhällsnytta. Mehmed, till exempel, sa att "en utbildning är inte värd någonting förrän den kan användas så att den blir nyttig för andra människor". Hans "reflex" att visa empati med minoriteten verkar vara analog med Mark Twains kända uttalande att: "Whenever you find yourself on the side of the majority, it is time to reform (or pause and reflect)." Mehmeds reflex har blivit ytterligare förstärkt i Sverige, eftersom han som invandrare befinner sig i minoriteten. Samirs berättelser om nyorientering i livet vittnar om ett slags uppvaknande då han har insett att det väsentliga i livet är att göra något som är viktigt för alla genom att göra saker som är viktiga för en själv. Elviras sjuksköterskekarriär har ett pragmatiskt utövande förhållningssätt till samhällets behov av konkret hjälp i form av vård och omsorg. Kan dessa berättelsers innehåll ses som ett fenomen som kan kopplas till bosniska flyktingar?

Med flykten kom förändringar som gjorde att mina informanter hamnade i en situation där deras syn på sig själva och det egna värdet sattes i gungning. Elvira jobbade som städerska i Tyskland och hade svårt att se sig själv i den rollen. Hon var medveten om att hon hade större kapacitet och att hennes förmågor borde utnyttjas på ett annat sätt. Mehmed berättade om livet i Slovenien där han grävde diken och läste Freud. Detta var dels en identitetskonflikt, dels en konflikt mellan sitt upplevda värde och sitt i praktiken uttryckta värde. Ett viktigt mål för mina informanter var således att genom utbildning försöka återupprätta sin tidigare positiva syn på sig själva.

För att uppnå en framgångsrik livsbana räcker det inte med en examen (Bourdieu, 1986). Även socialt kapital i form av existerande och potentiella nätverk av bekanskap behövs för att en person ska kunna utveckla en yrkeskarriär. Samirs, Mehmeds och Eminas berättelser avslöjar hur deras sociala nätverk har utvidgats under studieåren och påverkat anställningsprocessen. Flyktingar som kommer till ett nytt land har, till en början, de flesta av sina sociala band avskurna. Etablering av ett nytt fungerande socialt nätverk är en mödosam och lång process. Samirs berättelser vittnar om detta. En anledning kan vara att flyktingars ringa sociala kapital inte är tillräckligt attraktiva för människor som har för avsikt att vidga sitt eget sociala kapital. En sammanslagning av två små sociala nätverk eller en sammanslagning av ett stort socialt nätverk och ett litet är givetvis inte lika förmånliga som en sammanslagning av två stora. Detta kan leda till den initiala trögheten som flyktingar upplever när de försöker vidga sitt sociala kapital i det nya landet. Högskoleutbildning, liksom jobb, kan vara ett sätt att komma in i de rätta diskurser och skapa sociala nätverk som gynnar ens egen yrkesbana. Även om det sociala kapitalet och utbildningskapitalet finns så ligger ju en flykting fortfarande efter en infödd när det gäller att få en rak yrkesbana, eftersom andra förutsättningar för framgång saknas, bland annat det kulturella kapitalet.

De flesta av intervjupersonerna kom från medelklasshem och sökte sig, möjligtvis av den anledningen, till samhällskontexter (samhällsklasser) som mer motsvarade deras egen sociala bakgrund. En av informanterna hade akademisk examen före flykten, två av dem hade påbörjat högskoleutbildning och två till hade planer på att göra det. Förändring av samhällsstatusen i Sverige som skedde genom användning av högskoleutbildning som resurs, kan ses som en av de viktigaste konsekvenserna av högskoleutbildningen.

Mina informanternas berättelser var starka och inspirerande. En ganska stor del av berättelsernas innehåll kan tolkas som beskrivningar som handlar om försök att genom utbildning av-

lägsna sig från den påklistrade invandraridentiteten. Jag misstänker att detta kan vara ett underliggande motiv för utbildning då den nya kollektiva identiteten kan ha upplevts som betungande. Informanterna uttryckte inte mycket öppet men under berättelsernas yta kunde en upplevd motsättning mellan den personliga identiteten och den nya kollektiva skönjas. Mehmed till exempel, poängterar följande: ”jag tillåter inte att någon reducerar mig till något statistiskt utan jag vill kunna veta om min egen identitet och samtidigt tycka att det är superbra att vara med människor som har andra identiteter.” Detta kan antingen tolkas som att den nya invandraridentiteten bör vidgas och nyanseras eller att en människas identitet inte bör ges en generell kollektiv karaktär som reducerar henne till något enkelspårigt och statistiskt. Hur uppnår man detta rent praktiskt? Problemet med kollektiva kategorier uppstår först när gränser, baserade på en social över- och underordning, skapas mellan de som kan ingå i kollektivet och de som aldrig kan (Jones, 2003). Hierarkin bestämmer både anpassningens riktning och innehåll. En svensk kan per definition aldrig bli invandrare i Sverige. Betyder det, i motsatt riktning, att en invandrare aldrig kan bli svensk? Är det verkligen så som Jones (2003) säger att ”invandrare” är en livstidsdom? Det är inga frågor som denna studie kan ge svar på men frågan är hur dessa förhållanden i samhället egentligen påverkar motivation till lärande och inläring i sig. Hur påverkades mina intervjupersoner av sin invandrarskap under tiden de läste på högskola? Vilken betydelse har deras kulturella bakgrund haft på lärandet?

Den nya kollektiva invandraridentiteten må vara konstruerad men flyktingar som kommer till Sverige börjar snabbt identifieras med kategorin, dess innebörd och de olika relationsaspekter som kategorin ställer dem inför. Av den anledningen uppstår det också ett behov att försvara sin nya identitet. Liknande tendenser har visat sig i en av Zaims berättelser där han poängterade hur han hade lyckats bevisa att ”invandrare inte är dumma”. Detta förhållningssätt avslöjar inte bara Zaims syn på identiteten ”invandrare” utan även hans behov av att lösa den konflikt som har uppstått mellan hans personliga identitet och den nya kollektiva.

En viktig frågeställning som inte har kunnat undersökas i denna studie är hur informanternas tidigare kunskaper och erfarenheter på ett konkret sätt har kunnat utnyttjas i studierna. Enligt Sjögren (2005) erkänns oftast inte sådana erfarenheter och anses inte vara nödvändiga i den svenska högskoleutbildningen. Sjögren (2005) föreslår en större öppenhet för det interkulturellas möjligheter, såsom nya undervisningssätt som tar hänsyn till mångfalden. Elvira berättade om PBL som undervisningsmetod och sina positiva erfarenheter av denna. PBL är en lärandemetod som möjligtvis kan anses vara mer individstyrd än institutionsstyrd och som på detta vis öppnar för individuella anpassningsmöjligheter som gynnar människor med olika kulturella bakgrunder.

Jag tror väldigt mycket på människor som befinner sig mellan två kulturer och de bidrag de kan ge till samhället och dess utveckling. Det behöver inte handla om invandrare i Sverige, det kan handla om en skåning som bor i Stockholm eller om en svensk som bor i Prag. De lever utanför gränserna för båda kulturerna och har ett unikt perspektiv som ger dem möjligheter att överblicka och se tillgångar och brister i båda tankesätten. Det finns alltså en värdefull distans till båda kulturerna som ger unika möjligheter till kritisk granskning och ifrågasättande. Varken den ena eller den andra kulturen är helig utan båda kan utsättas för förändringar och justeringar. Genom utbildning och mognad grundläggs nya sätt att relatera till de båda kulturerna; en relation som har alla goda förutsättningar till att bli samhällsnyttig.

Referenslitteratur

- Al-Baldawi, R., (1998). Migration och familjestruktur. I Nader Ahmadi (Red.), *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: Liber.
- Appiah, K.A., (1994) Identitet, autenticitet, överlevnad i Gutmann, A. (red.) *Det mångkulturella samhället och erkännandes politik*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital i Richardson, J. (red.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, s.241-258.
- Bourdieu, P., Passeron, J. (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications.
- Breakwell, G. (1986). *Coping with Threatened Identities*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Bruner, J. (1987). Life as narrative. *Social Research*, vol.54:1, s.11-32.
- Bruner, J. (2002). *Kulturens väv. Utbildning i kulturpsykologisk belysning*. Göteborg: Daidalos.
- Bredänge, G. (2003). Gränslös pedagog. Fyra studier om utländska lärare i svensk skola. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Cederberg, M. (2006) *Utifrån sett – inifrån upplevt*. Diss. Malmö: Malmö högskola.
- Chatman, S. (1993). *Reading Narrative Fiction*. New York: McMillan.
- Cobb-Clark, D., Connolly M. D., Worswick, C. (2005) Post-migration investments in education and job search: a family perspective. *Journal of Popular Economy*, vol.18, s.663–690.
- Coleman, J. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, vol.94, s.95-121.
- Connelly, F. M., & Clandinin, D. J. (1990). Stories of experience and narrative inquiry. *Educational Researcher*, vol.19:5, s.2-14.
- Cullberg, J. (1975). *Kris och utveckling*. Stockholm: Natur och kultur.
- Cummins, J. (1996). *Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society*. Ontario: California Association for Bilingual Education.
- De los Reyes, P. och Kamali, M. *Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. I *Bortom Vi och Dom*. Stockholm: Fritzes. SOU (2005:41)
- Donmoyer, R. (1990). *Generalizability and the single case study*. I Eisner & A. Peshkin (Red.), *Qualitative inquiry in education*. New York: Teachers College.

- Drew Hohn, M. (2006). Immigrant Education - Don't Forget the 1.4 Million Global Assets in New England's Backyard. *The Journal of New England Board of Higher Education*. s.25-27.
- Dustmann, C. (1994). Speaking fluency, writing fluency and earnings of migrants. *Journal of population economics*. vol.7:2 s.133.
- Erikson, E.H. (1977). *Ungdomens identitetskriser*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Eriksson, M. (2003). Socialt kapital - Teori, begrepp och mätning – en kunskapsöversikt med fokus på folkhälsa. Umeå: Umeå universitet.
- Franzén, E. (2003). *Att bryta upp och byta land*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Frykman, J. (1988). Dansbaneländet – Ungdomen. Populärkulturen och opinionen. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gergen, K.J. (1992). *Toward a postmodern psychology*. I S. Kvale (Red.), *Psychology and postmodernism* (s. 17-30). London: Sage.
- Goffman E. (2006). *Stigma – Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Johansson, A. (2005). *Narrativ teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Jones, N. (2003). Representationens börda. *Nätverket*, nr.12, s. 39-49, Uppsala Universitet.
- Kamali, M. *Strukturell/institutionell diskriminering*. I *Bortom Vi och Dom*. Stockholm: Fritzes. SOU (2005:41)
- Khan, A. H. (1977). Post-Migration Investment in Education by Immigrants in the United States. *The Quarterly Review of Economics and Finance*. Vol. 37, Special Issue, s.285-313.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lauer, C. (2002). Enrolments in higher education: do economic incentives matter? *Education + Training*, vol. 44:4/5, s.179 - 185
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R. & Zilber, T (red.) (1998). *Narrative Research: Reading, Analysis and Interpretations*. Thousand Oaks/London: Sage.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (1995). *Designing qualitative research* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- McMahon, W. W., Wagner, A. P. (1981). Expected Returns to Investment in Higher Education. *The Journal of Human Resources*, vol.16:2, s.274-285
- Mishler, E. (1986). *Research Interviewing: Context and Narrative*. Cambridge: Harvard University Press.

Mishler, E. (1986a). The analysis of interview-narratives. In T. Sarbin (Ed.), *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*, s.233-255. New York, NY: Praeger.

Murray, K. (1986). Literary pathfinding: The work of popular life constructors. In T. Sarbin (Ed.), *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*, s.276-292 New York: Praeger.

Månson, P. (2003). *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teorier*. Stockholm: Prisma.

Persson, A. (2006). *Social Kompetens. När individen, de andra och samhället möts*. Lund: Studentlitteratur.

Persson, A. (2003). *Skola och Makt – Om viljan till kunskap, beroendet av utbildning och tvånget att gå i skola*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Riessman, C.K. (1993). *Narrative Analysis*. Newbury Park: Sage.

Rojas, M. (1993). *I ensamhetens labyrint*. Brombergs bokförlag/Moderna tider.

Rooth, D. (1999). *Refugee Immigrants in Sweden – Educational Investments and Labour Market Integration*. Diss. Lund: Lund Economic Studies.

Palestro, J. och Skoglund, C. *Rekrytering till högre utbildning – en utmaning i ett mångkulturellt samhälle*. I *Kunskap för Integration*. Stockholm: Fritzes. SOU (2004:33)

Schofield, J.W. (1990). Increasing the generalizability in qualitative research I E.W. Eisner & A. Peshkin (Red.), *Qualitative inquiry in education* (s. 201-232). New York: Teachers College Press.

Shields, M. A., Wheatley Price, S. (2002). The English language fluency and occupational success of ethnic minority immigrant men living in English metropolitan areas. *Journal of Population Economics*, vol.15:1, s.137-161.

Sjögren, A. *Högskolans ansvar i integrationsarbetet*. I *Kunskap för integration*. Stockholm: Fritzes. SOU (2004:33)

Starrin, B. (1994). Om distinktionen mellan kvalitativ – kvantitativ i social forskning i Starrin, B. & Svensson, P-G. (red.) *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur.

Stonequist, E.V., (1937). *The Marginal Man – A Study in personality and culture conflict*. New York: Charles Scribner's and Sons.

Taylor, C., (1994) Erkännandets politik i Gutmann, A. (red.) *Det mångkulturella samhället och erkännandes politik*. Göteborg: Daidalos.

Trondman, M. (1994). *Bilden av en klassresa – sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*. Stockholm: Carlssons.

Wellros, S. (1998). *Språk, kultur och social identitet*. Lund: Studentlitteratur.

Åsberg, R. (2001). Det finns inga kvalitativa metoder - och inga kvantitativa heller för den delen. *Pedagogisk forskning i Sverige*, vol.6:4., s 270-292.